

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

RƏHİMLİ ARZU KƏRİM QIZI

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: İstehsalat və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı
və idarə edilməsi (sahələr üzrə)

Elmi rəhbər: Mehtiyev i.e.n.,dos. A.S **Magistr proqramının rəhbəri: i.e.n.,dos. A.S**
Mehtiyev **Mehtiyev** _____

Kafedra müdiri i.e.n.,dos. Ə.V. Hacıyev

BAKİ – 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. İQTİSADİYYATIN SAHƏ STRUKTURU VƏ ONUN FORMALAŞMASI AMİLLƏRİ	
1.1.İqtisadiyyatın və sənayenin sahə strukturunun müəyyənliyi	6
1.2. Sənayenin sahə strukturunun formalaşması amilləri	12
1.3. Sənayenin strukturu – milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlilik amili kimi	18
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SƏNAYESİNİN İNKİŞAFININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1.Azərbaycan iqtisadiyyatının və sənayesinin inkişaf dinamikasının və strukturunun təhlili.....	28
2.2. Qeyri-neft sənayesinin inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	37
2.3.Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində problemlər və bunların həlli yolları	48
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SƏNAYESİNİN İNKİŞAFI İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ	
3.1. Hökumətin sənaye siyasəti və qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetlərinin müəyyən edilməsi	54
3.2. Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri	62
3.3. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın güclənməsi şəraitində ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri	70
NƏTİCƏ	77
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	80
PEZİOME	84
SUMMARY	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra özünün yeni iqtisadi modelini formalaşdırmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında neft amilinin rolu xeyli artmış, investisiya qoyuluşlarının həcmində bu sektor üstünlük təşkil etmişdir. Nəticədə, ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinə nisbətən neft sektoru üstün inkişaf etmişdir. Neftdən əldə olunan gəlirlər hesabına milli iqtisadiyyatın infrastrukturunun yenilənməsi baş vermiş, neft sektoru ölkə iqtisadiyyatının lokomotivinə çevrilmişdir. Uğurlu neft strategiyası iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına da zəmin yaratmışdır. Lakin iqtisadiyyatın yalnız bir istiqamətdə inkişafının, resurs, yəni neft amilindən asılılığını aradan qaldırmaq, dünya neft bazarında neftin qiymətində baş verən oynamalardan, neftin qiymətinin aşağı düşməsindən iqtisadiyyatı sığortalaya bilmək üçün digər sahələrin, qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı indiki mərhələdə Azərbaycan üçün aktuallıq kəsb edən əsas məsələdir.

Ölkədə iqtisadiyyatın dayanıqlı və tarazlı inkişafını təmin etmək, əhəlinin sosial-iqtisadi rifahını yüksəltmək, iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni modelini formalaşdırmaq, ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq, dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya etmək üçün və ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına uyğun olaraq qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və onun ixrac imkanlarının genişləndirilməsi hazırkı mərhələdə dövlətin qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələrindəndir və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetini təşkil edir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində hökumət müxtəlif istiqamətlərdə iqtisadi siyasət həyata keçirir. İqtisadi inkişafın bir mənbədən asılılığının aradan qaldırılması üçün həyata keçirilən iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi (diversifikasiya), qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi, qeyri-neft sektorunda investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, o

cümlədən, daxili investorlar üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən, sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması və təkmilləşdirilməsi, biznes mühitinin, özəl bölmənin yaxşılaşdırılması, səmərəli vergi siyasəti və s. qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləridir.

Dissertasiya işində ölkə iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri və onun əhəmiyyəti, bu sektorda olan problemlər və onların həlli yolları öz əksini tapmış və qeyri-neft sektorunun müasir inkişaf vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın qeyri-neft sektorudur. Tədqiqatın predmeti isə müasir mərhələdə ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət və həmin iqtisadi siyasətin reallaşdırılması ilə bağlı iqtisadi münasibətlərdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və bu sahədə müvafiq elmi və praktik əhəmiyyətli təkliflərin işlənilməsi tədqiqatın məqsədidir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqatın qarşısında duran vəzifələrə ölkə iqtisadiyyatının mövcud strukturunun təhlili və onun formalaşması amillərinin müəyyən edilməsi, qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafında üzləşdikləri problemlərin ortaya çıxarılması və araşdırılması, onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, ölkənin qeyri-neft sektorunun dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya edə biləcək sahələrinin müəyyən edilməsi və inkişafı üçün tövsiyələrin hazırlanması aiddir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin qeyri-neft sektorunu və bu sahənin inkişafını nəzərdə tutan qərar, sərəncam və göstərişləri, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin və Dövlət Gömtük Komitəsinin statistik və hesabat məlumatları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkə iqtisadiyyatının və sənayesinin müasir sahə strukturunun formalaşması amilləri müəyyən edilmişdir;
- Sənayenin strukturunun milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyində rolu müəyyən edilmişdir;
- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri işlənmişdir;
- Ölkənin qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı sahəsində mövcud problemlər müəyyən edilmiş və bunların həlli üçün konkret təkliflər işlənmişdir;
- Müasir dövrdə ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunmasının elmi və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmış, bu sahədə konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işində aparılmış təhlil və verilmiş tövsiyələrdən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında, habelə hökumətin iqtisadi siyasətinin işlənməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 8 cədvəl, 4 qrafikdən istifadə edilmişdir.

I FƏSİL. İQTİSADİYYATIN SAHƏ STRUKTURU VƏ ONUN FORMALAŞMASI AMİLLƏRİ

1.1. İqtisadiyyatın və sənayenin sahə strukturunun müəyyənliyi

İqtisadiyyat (ölkə iqtisadiyyatı kimi) – ayrıca bir ölkənin sərhədləri çərçivəsində tarixən formalaşmış ictimai istehsal prosesidir. Başqa cür ifadə etsək iqtisadiyyat - onun dayanıqlığını, bütövlüyünü və dinamizmini təmin edən bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan bölmələrin (sahələrin) və qaydaya salınmış (sistemləşdirilmiş) əlaqələrin məcmusunu əks etdirir. İqtisadiyyat özü geniş strukturaya malik bir sistemdir. Onun tərkib elementləri bir-birilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqdadır. İqtisadiyyatın strukturunun formalaşması başda ictimai əmək bölgüsü olmaqla, insanların tələbatlarının artması və dəyişməsi, elmi- texniki tərəqqi, istehsal qüvvələrinin mürəkkəbləşməsi kimi uzunmüddətli proseslərin təsiri nəticəsində formalaşmışdır. Belə ki, iqtisadiyyatın strukturunun formalaşması ictimai əmək bölgüsü ilə əlaqədardır. İctimai əmək bölgüsü cəmiyyət üzvlərinin müəyyən məhsul üzrə ixtisaslaşmasıdır və onun üç forması var: ümumi ictimai əmək bölgüsü, xüsusi ictimai əmək bölgüsü və fərdi ictimai əmək bölgüsü. İctimai əmək bölgüsünün nəticəsi olaraq iqtisadiyyat ixtisaslaşma əsasında sahələrə ayrılır.

Sahə dedikdə hər-hansı bir sistemin ayrılmış (xüsusişdirilmiş) bir hissəsi başa düşülür. İqtisadiyyat sahəsi – eyni tipli texnologiyalar əsasında eynicinsli yaxud spesifik(xüsusi) məhsullar istehsal edən müəssisələrin məcmusudur.

Struktur dəyişkən daxili və xarici mühit amilləri şəraitində sistemin tamlığını(bütövlüyünü) onun əsas əlamətlərinin sabit saxlanmasını təmin edən davamlı(dayanıqlı) əlaqələrin məcmusunu özündə ehtiva edir. Ölkə iqtisadiyyatının strukturu dedikdə milli iqtisadiyyatın müxtəlif vahidləri

(elementləri) arasında tarixən formalaşmış sabit, təkrar istehsalı mümkün olmaqla fəaliyyət göstərən qarşılıqlı münasibətlərin məcmusu başa düşülür.

İqtisadiyyatın strukturlaşması iqtisadi resursların və güclərin təmərküzləşdirilməsi, onların daha əhəmiyyətli və strateji məqsədlərin reallaşdırılmasına yönəldilməsini şərtləndirir. Dövlətin həyata keçirdiyi struktur siyasəti onun strateji və taktiki vəzifələrinin yerini yetirilməsinin mühüm vasitəsi kimi mövcud struktur dəyişikliklərinə olan münasibəti ifadə edir. Bu siyasət başda təkrar istehsal olmaqla, sosial, sahəvi, regional problemlərin həll edilməsinə yönəldirilir. Dövlətin struktur siyasətinin əsas xarakterik xüsusiyyəti onun daha uzunmüddətli əhatə etməsidir. Belə ki, bu siyasət çərçivəsində həyata keçirilən və tətbiq edilən tədbirlər öz nəticələrini müəyyən bir dövrdən sonra, bəzi hallarda onilliklər tələb olunur bunun üçün, göstərə bilər. Dövlətin struktur siyasətinin həyata keçirilməsində vacib amil kimi investisiya və onun maliyyələşdirilməsi əsas götürülür. Yəni ki, struktur siyasəti birbaşa olaraq dövlətin investisiya siyasətilə bağlıdır.

Hər bir ölkə özü üçün müvafiq olan struktur siyasətini işləyib, həyata keçirməlidir. Çünki dünya iqtisadiyyatı və ölkələrin milli iqtisadiyyatları müasir şəraitdə elə bir inkişaf xüsusiyyətinə malikdir ki, onların strukturları ayrı-ayrılıqda böyük bir iqtisadi subyektdir. İctimai əmək bölgüsü sistemində müvafiq olaraq hər bir ölkənin iqtisadiyyatı öz milli xüsusiyyətlərinə uyğun ayrı – ayrı sahələrin, sferaların, regionların məcmusundan ibarətdir və onların bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsi, fəaliyyət mexanizmi fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir. Belə ki, hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının tarixi mərhələsinin ayrı-ayrı dövrləri və ya fazaları struktur dəyişikliklərinin özünəməxsus yəni xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Milli iqtisadiyyatın strukturunun genişliyi onun çox istiqamətliliyinin nəticəsidir. Odur ki, iqtisadiyyatın strukturuna müəyyən bloklar daxilində yanaşma daha məqbul hesab edilir. Blokların formalaşmasına münasibət də birmənalı deyildir. Bu istiqamətlərin seçilməsinin bir neçə nümunəsinə müraciət edək:

1. İqtisadiyyatın siyasi-iqtisadi strukuru – sferalar, ərazilər, mülkiyyət növləri üzrə proporsional bölüşdürülmüş məhsuldar qüvvələrin məcmusu;

2. İqtisadiyyatın təşkilatı strukturu – təşkilatı və idarəetmə səviyyəsinə, mənafe səviyyəsinə, həm səviyyəsin müəyyən dərəcələri ilə müqayisədə bacarıqlarına görə milli iqtisadiyyat səviyyəsində qruplaşdırılması;

3. İqtisadiyyatın funksional strukturu – maddi istehsal və qeyri-maddi istehsal sferasından ibarət olmaqla, onların hər biri də müvafiq sahələrindən və bu sahələrin hər biri də müvafiq alt sahələrdən ibarətdir;

4. İqtisadiyyatın təkrar istehsal strukturu – bütün təkrar istehsal dövriyyəsini əhatə edir: istehsal, bölgü, mübadilə, istehlak və bununla bağlı digər elementləri;

5. İqtisadiyyatın texnoloji strukturu – eyni tipli məhsul və xidmət qrupları istehsalın texnoloji bazası kimi qəbul edilir;

6. İqtisadiyyatın resurs strukturu – cəmiyyətin hədsiz tələbatının maksimum və daha dolğun ödənilməsi zəruriyyətinin nəticəsidir.

Bunlarla belə iqtisadiyyatın strukturuna digər, daha müasir yanaşmalar da mövcuddur:

1. İqtisadiyyatın sosial strukturu - özündə müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan və onlara uyğun istehsal münasibətləri yaradan fərqli sosial – iqtisadi situasiyaları əks etdirir.

2. Təkrar istehsal strukturu - daha geniş diapazona malikdir və əsasən iqtisadiyyatın sektorları arasındakı bərabərliyi əks etdirir. Bu struktura iqtisadi artımın və iqtisadi inkişafın kəmiyyət və keyfiyyətini təmin edir. Burada eyni zamanda istehlak və yığım, maddi istehsal və infrastruktura və digər münasibətlərin uyğunlaşması da öz əksini tapır.

3. Sahə strukturu - iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri arasında münasibətlərlə, onların ümumi milli iqtisadiyyatdakı xüsusi çəkisi ilə müəyyənləşir. Bu və ya digər sahələrə üstünlük verilməsi onların iqtisadi və texnoloji səviyyəsi və istiqamətləri əsasında müəyyənləşdirilir.

4. Regional struktur - istehsal və elmi – texniki potensialın ölkə ərazisi üzrə bərabər yerləşdirilməsini, istehsal kooperasiyasının inkişafı həddlərinin müəyyənləşdirilməsini əks etdirir.

5. Xarici iqtisadi münasibətlər və xarici ticarət strukturu – ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə mövqeyini, ixrac və idxalın xüsusiyyətlərini, kapitalın və işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkətini, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səviyyəsini nəzərdə tutur. [17]

Ölkə iqtisadiyyatının sahə strukturunun formalaşmasına müxtəlif amillər təsir edir. Bu amillər isə aşağıdakılardır.

- Ayrı-ayrı sahələr arasında kəmiyyət nisbətləri
- Sahələr arasında istehsal əlaqələri;
- Konkret vəziyyətdə – müəyyən dövr ərzində sahələrin fəaliyyətini xarakterizə edən uyğun göstəricilərin nisbəti.

İqtisadiyyat sahələrinin statistik təsnifatı aşağıdakı kimidir:

- Sənaye
- Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq
- Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı
- Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı
- Tikinti
- Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri
- Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı
- Turizm və ictimai iaşə
- İnformasiya və rabitə
- Sosial və digər xidmətlər

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin etmək üçün dövlətin struktur siyasəti və iqtisadiyyat sahələrinin düzgün idarəetmə mexanizminin seçilməsi vacib şərtlərdəndir. Seçilmiş struktur siyasəti iqtisadiyyatın sahə quruluşunun düzgün qiymətləndirilməsinə, proqnozlaşdırılmasına və onu tənzimləməsinə şərait yaratmalıdır.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin milli iqtisadiyyatdakı xüsusi çəkisi və inkişaf imkanları fərqlidir. İqtisadiyyatın sahəvi quruluşu dedikdə keyfiyyətə eyni tipli

olan təsərrüfat subyektlərinin məcmusu nəzərdə tutulur. Praktiki olaraq ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının strukturunu üç əsas sahədə birləşdirirlər:

1. Sənaye kompleksi
2. Aqrosənaye kompleksi
3. Xidmət sahəsi

Qeyd olunan bu sahələr iqtisadi təyinatına və istehsal xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Lakin bu sahələr hər biri iqtisadi cəhətdən olduqca əhəmiyyətli olub bir-birilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqdadırlar və müxtəlif səbəblərdən dolayı milli iqtisadiyyatda qeyri-bərabər inkişafa malikdirlər. Belə ki, ölkələr dünya təsərrüfatında daha çox sənaye ölkələri, aqrosənaye ölkələri, xidmət sahələri inkişaf etmiş ölkələr kimi təsnifləşdirilir. Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan hələ sənaye ölkəsi statusu ala bilməyib.

Ölkənin iqtisadi inkişafında xüsusi rol oynayan və milli iqtisadiyyatın ən vacib sahəsi olan sənaye ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, o cümlədən onun strateji məqsədlərinin həyata keçirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, sənaye məhsullarının yüksək texnoloji istehsalı müasir şəraitdə ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında vacib rol oynayır. ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Cənubi Koreya və digər belə ölkələri nümunə göstərə bilərik ki, məhz bu ölkələr özlərinin güclü sənaye istehsalı malları vasitəsilə dünya bazarlarını ələ almış və dünya təsərrüfatında xüsusi yer tutmuşlar. İEÖ-in əksəriyyətində sənaye məhsullarının xüsusi çəkisi ÜDM həcmində 25 – 30% və daha çox olur. Sənaye elə bir sahədir ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməsi üçün bu sahənin məhsulu ölkənin daxili tələbatını ödəmək qabiliyyətində olmalıdır. Bu, xüsusilə strateji əhəmiyyət daşıyan energetika, yanacaq enerji, metallurgiya maşınqayırma sahələrinə daha çox aiddir.

Sənaye iqtisadiyyatın elə bir sahəsidir ki, burada təbiətin bəxş etdiyi ehtiyatlar yerin təkindən hasil edilir, xammal və materiallar emal edilərək ictimai tələbata uyğun aralıq və son hazır məhsula çevrilir. İqtisadiyyatın bir sahəsi olan sənaye özü də alt sahələrə ayrılır. Sənayeni əmələ gətirən alt sahələrin yəni onun tərkib elementlərinin bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsi onun strukturunu (quruluşunu) yaradır.

Sənayenin strukturunun qiymətləndirilməsi aşağıdakı kimidir:

- Sahə
- Məşğulluq
- Mülkiyyət
- Regional
- Texnoloji
- İnstitusional

Sənaye sahəsi dedikdə - eyni tipli texnologiyalar əsasında eynicinsli yaxud spesifik məhsullar istehsal (hasil) edən müəssisələrin məcmusu başa düşülür.

Sənaye sahəsi özünəməxsus əsas əlamətlərə malikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Eynicinsli və analoji (oxşar) məhsulun istehsalı;
- Belə məhsul istehsal edən çoxsaylı müəssisələrin olması;
- Spesifik (özünəməxsus) texnoloji proseslər və əməyin təşkili;
- İstehlak etdiyi məhsulun eynicinsliyi;
- Kadrların spesifik (xüsusi) peşə tərkibi.

Sənaye sahələri müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir. Təsnifləşmə aşağıdakı kimidir:

- Planlaşdırma təcrübəsində (sadə, kompleks və s.);
- Məhsulun təyinatına görə: istehsal vasitələrinin istehsalı və istehlak vasitələri istehsalı);
- Əmək predmetlərinə təsir üsullarına görə: hasilat (mədənçıxarma) və emal sahələri;
- Xərclərin strukturuna görə: əmək, fond, material, elm, enerjitutumlu;
- İl ərzində işləmə müddətinə görə.

1.2 Sənayenin sahə strukturunun formalaşması amilləri

Bir qayda olaraq, ölkə iqtisadiyyatın əsasını, bünövrəsini sənaye təşkil edir. Sənaye iri maddi istehsal sahəsi olub, əmək alətlərinin və xalq istehlakı mallarının istehsalı ilə məşğul olur. Sənayedə maşın və avadanlıqların bütün növləri, bina və qurğular üçün konstruksiyalar yaradılır, faydalı qazıntılar (yanacaq, filiz, duz, qeyri-filiz materialları) hasil edilir, bitki və heyvandarlıq xammalı emal olunur, istehlak əşyaları hazırlanır. Sənaye iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olub özünün bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərinə görə onun digər sahələrindən fərqlənir. Sənayeni iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Sənayenin, xüsusilə onun elektroenergetika, maşınqayırma və kimya sənayesi kimi sahələrinin inkişafı bütünlükdə iqtisadiyyatda elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi üçün əsasdır.
2. Sənaye, xüsusilə ağır sənaye, bütün iqtisadiyyatın özülü, ölkənin bütün subyektlərinin iqtisadi inkişafının və geniş təkrar istehsalının əsasıdır.
3. Ölkənin müdafiə qabiliyyəti xeyli dərəcədə sənayenin inkişafı səviyyəsi ilə müəyyən edilir.
4. Ölkə vətəndaşlarının xalq istehlakı malları ilə təminatı yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafından asılıdır.

Sənaye bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan çoxlu sayda sahələrdən ibarətdir. Sənaye sahəsi istehsal olunan məhsulun iqtisadi təyinatının vəhdəti, istehlak olunan materialların həmcinsliyi, texniki bazanın və texnoloji proseslərin ünumiliyi, kadrların xüsusi peşə tərkibi və xüsusi iş şəraiti ilə səciyyələnən müəssisələrin məcmusundan ibarətdir.

Sənayenin sahə quruluşu buraya daxil olan sahələrin və komplekslərin tərkibini, sənaye istehsalının ümumi həcmində onların payını əks etdirir. Sənayenin sahə quruluşu həmişə hərəkətdədir, dəyişmədədir, daha doğrusu, sənayenin sahə quruluşunda mühüm struktur dəyişiklikləri baş verir.

Sənayenin sahə quruluşunun formalaşmasına bir sıra amillər təsir edir. Həmin amillər aşağıdakılardır.

1. Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi. Sənayenin sahə strukturunun formalaşmasında və onun dəyişməsində bu amilin əhəmiyyəti böyükdür. Məhz bu amilin təsiri nəticəsində iqtisadiyyatda yeni sənaye sahələri və istehsallar yaranır, bir-birini əvəz edir. Məsələn, Elmi-texniki tərəqqinin təsiri ilə son dövrlərdə qarışıq yem istehsalı sənayesi, enerji maşınqayırma, kosmik texnikanın istehsalı və s. kimi sahələr meydana gəlmişdir.

2. Dövlətin iqtisadi siyasəti. Sənayenin inkişafında dövlətin əhəmiyyəti müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət müxtəlif yollarla, öz siyasətini yeridərkən iqtisadi və sosial baxımdan daha əhəmiyyətli olan sənaye sahələrini dəstəkləyə bilər və bununla da onların inkişaf sürətlərinə təsir edə bilər.

3. Sənaye emalı üçün yararlı olan faydalı qazıntıların ölkədə mövcudluğu. Ölkənin təbii ehtiyatlarla zənginliyi onun strukturunun formalaşmasında vacib rol oynayır. Belə ki bu və ya başqa faydalı qazıntılarla ölkə nə qədər zəngin olarsa bütün başqa şərtlər eyni olduqda sənaye istehsalının ümumi həcmində hasilat sahələrinin payı daha çox olar.

4. Xalqın mədəni səviyyəsinin və maddi rifah halının vəziyyəti. Xalq istehlakı mallarının əldə etmək qabiliyyəti xalqın maddi həyat səviyyəsindən asılıdır ki, bu da onları istehsal edən sahələrin inkişafı üçün əsasdır. Ölkədə əhalinin orta təbəqəsinin olması uzunmüddətli istifadə mallarını istehsal edən sahələrin inkişafına yardım göstərir.

5. Ənənəvi formalaşmış ixtisaslaşma.

6. Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən kapital qoyuluşlarının plan sahə quruluşu və s.

Sənayenin sahə quruluşu hər şeydən əvvəl bu və ya digər ölkənin ümumi inkişaf səviyyəsini, ölkənin iqtisadi müstəqillik dərəcəsini və iqtisadiyyatın bütövlükdə kompleksliyini səciyyələndirir.

Sənayenin sahə quruluşunun müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif amillər təsir edir:

- elmi-texniki tərəqqinin maddi əsası və bir növ bələdçisi olan sahələrin üstün inkişafı;

- t m rg zl shm ,ixtisaslaşma v  kombin l şdirm  kimi istehsalın ictimai təşkili formalarının inkişafı;
- cəmiyyət üzvlərinin maddi və mənəvi həyat səviyyələrinin y ks dilm si;
- təbii sərvətlərin m vcudluęu və onların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunmasının səmərəliliyi;
- sahələrarası v  sah l rdaxili nisbətlərin strukturu və səmərəli ərazi iqtisadi əlaqələrin m vcudluęu;
- sənayenin tarixən inkişafında ictimai-siyasi şərait və s.

Göstərilən amillərin birgə m vcudluęu və onların n vb lilikl  deyil,eyni vaxtda mümkün təsiri sənayenin sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsi və ya dəyişdirilməsində müxtəlif g cd  təsirə malik olurlar. Bunlardan hər hansı birinin gücləndirilməsi müəyyən dövr  c n aparılan iqtisadi siyasətdən bilavasitə asılıdır. Həmin amillərin heç birinin əhəmiyyətinin azaltmadan iki amil - elmi texniki tərəqqi və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması amilləri  n planda olmalıdır.

Azərbaycan müstəqil dövlət quruculuęuna və iqtisadi transformasiya prosesinə sovet dövründən miras qalmıř bir sıra problemlərlə bařlamıřdı. 90-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan iqtisadiyyatı inflyasiyanın yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunurdu.əslində, inflyasiya o dövrdə idarəolunmaz hal almıřdı. Bazar mexanizmləri normal fəaliyyət göstərmirdi.

1994-c  ildə hökümət 1995-1996 cı illər  c n nəzərdə tutulmuř İqtisadi İnkişaf Proqramı hazırladı. Proqram özündə müəyyən məqsədləri birləşdirirdi. Bunlara -makroiqtisadi səviyyədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi,dövlət institutlarının möhkəmləndirilməsi,maliyyə intizamının gücləndirilməsi, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin aktivləşdirilməsi,sahibkarlıęın inkişafı  c n hər cür şəraitin yaradılması,iqtisadiyyatda investisiya qoyuluřları  c n  lveriřli mühitin investisiya mühitinin yaradılması,istehsalın həcminin ařaęı d řm sinin qarřısının alınması və inkişafa nail olunması,aktiv sosial siyasətin həyata keçirilməsi aiddir. Təbii ki, keçirilən iqtisadi,sosial islahatlar özünü doęrultdu,ÜDM- un həcminin azalması dayandırıldı,inflyasiya v  büdcə k sri

mümkün hesab edilən səviyyəyə endirildi, manatın məzənnəsi sabitləşdirildi, iqtisadiyyatın inkişafının müəyyən dərəcədə bazar tənzimləyicilərinin təsiri altına keçməsinə nail olundu.

1994-cü il 20 sentyabr tarixində imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” nəticəsində Azərbaycan xarici şirkətlərin investorları ilə birgə neft hasilatına başladı. Azərbaycan iqtisadiyyatının və sənayesinin inkişaf istiqamətinin müəyyən olunmasında bu mühüm addım idi. Belə ki, 1995-1999 ci illərdə məhz iqtisadi artım neft sektorunun inkişafı hesabına əldə edildi. Azərbaycan iqtisadiyyatında yanacaq-energetika sənayesi aparıcı sahəyə çevrildi.

Kimya, neft-kimya sənayesi də sənayenin perspektivli hesab edilən sahələrindəndir. Vaxtilə Azərbaycanda 250 adda kimya məhsulları istehsal edilirdi və keçmiş SSRİ-nin tələbatını yüksək səviyyədə ödəmə qabiliyyətinə malik idi. Lakin 1990-cı illərdən bu sahənin ümumi sənaye istehsalında payı aşağı düşmüşdür. Kimya və neft-kimya sənayesi müəssisələrinin normal işləməsi üçün xarici şirkətləri bu sahəyə cəlb etmək zəruridir. Həmçinin inkişaf proqramları əsasında müasir tələblərə cavab verən yeni müəssisələrin tikilməsi üçün investisiya qoyuluşu məsələləri həll edilməlidir. Sahənin fəaliyyətinin bərpası, yeni daha məhsuldar texnologiyaların tətbiqi, ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması şərtləri daxilində xammal-enerji tutumunun aşağı salınması istiqamətində aparılmalıdır. Bu sahəyə investisiya qoyuluşlarını artırmaq üçün güzəştlər tətbiq olunmalıdır. Çünki Azərbaycanda bu sahənin inkişafı üçün kifayət qədər potensial var.

Ölkə iqtisadiyyatında prioritet hesab ediləcək sahələrdən biri də maşınqayırma və metallurgiya kompleksidir. Bu sahə 1990-ci ilə kimi ölkə sənayesinin 20,3 faizini təşkil edirdi. Lakin təəssüflər olsun ki, hal hazırda bu sahənin ölkə sənayesi üzrə payı çox aşağıdır. Ölkənin iqtisadi böhrandan, xüsusilə sənaye böhranından çıxarılmasında maşınqayırma sənayesinin inkişafı olduqca vacibdir. Lakin müəssisələrdə istehsal olunan maşın və avadanlıqlar dünya standartlarına cavab vermir. Bu vəziyyət müstəqillikdən sonra maşınqayırma müəssisələrinin MDB ölkələrində, xüsusən də Rusiya Federasiyasındakı bazarlarda rəqabətə davam

gətirməməsinə və bunun nəticəsi olaraq bu bazarlardan çıxmasına səbəb oldu. Qeyd edək ki, maşınqayırma müəssisələri daxili bazarın tələbatının ödənilməsində müəyyən işlər görür. Və bu sahənin inkişafı üçün struktur yenidən qurulması dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilir. Maşınqayırma müəssisələrinin gələcəkdəki fəaliyyəti və inkişaf etməsi üçün bu sahəyə qabaqcıl və imkanlı xarici şirkətlər cəlb edilməlidir.

Azərbaycanda metallurgiyanın inkişaf etdirilməsi üçün hər bir şərait - bol xammal və enerji, yüksək ixtisaslı kadrlar var. Metallurgiya küllü miqdarda xammal və yanacaq istifadə etdiyindən, bu sahəyə aid zavodları xammal və ya yanacaq ehtiyatlarının yaxınlığında, bəzən isə onların arasında yerləşdirirlər. Metallurgiya sənayesində isə mövcud olan problemlər istehsal sahələrinin xammal, material və ehtiyat hissələrilə təmin olunmamasıdır. Vaxtilə ölkə qara metallurgiya üzrə Daşkəsən rayonunda yerləşən zəngin dəmir filizi yatağı əsasında yaradılan Dağ Filiz Zənginləşdirmə Kombinatı ilə təmsil olunurdu. Kombinat yarandığı gündən 90-ci illərin əvvəllərinə kimi Gürcüstanın Rustavi metallurgiya zavodunu filiz konsentratı ilə təmin etmişdir. Qara metallurgiya qeyri neft sektorunda strateji sahələrdən biri sayılır. Bu sahənin müasir texnologiyaların tətbiqi ilə inkişaf etdirilməsi, dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsal edən yeni müəssisələrin yaradılması vacibdir. Respublikanın qara metallurgiya sahəsində qiymətli imkanları mövcuddur. Hazırda Daşkəsən filiz yataqlarının ehtiyatları 350 mln ton qiymətləndirilir. Respublikada belə zəngin xammalın olduğu bir şəraitdə və eləcə də müasir texnologiyaların tətbiqi sayəsində Azərbaycanda güclü Metallurgiya Kompleksinin yaranması, həmçinin respublikamızın Yaxın Şərqdə və Xəzərətrafı ölkələr arasında nüfuzlu metallurgiya sənayesi olan dövlətə çevrilməsi üçün əlverişli şərait vardır. Belə ki, metallurgiya Kompleksinin yaradılması dövlətimizin iqtisadi sahədə daha da inkişaf etməsinə təkan verəcək, bu isə öz növbəsində daha peşəkar və lazımlı iş yerlərinin açılması üçün şərait yaradacaq. Bu gün ən müasir avadanlıqlar və texnologiyalarla təhciz olunmuş respublika metallurgiyasının elmi biliklərlə silahlanmış mühəndis-texniki kadrları da buna imkan verir. Metallurgiya kompleksinin yaradılması müxtəlif

çeşidli, yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsalını daha da genişləndirəcək, bu isə öz növbəsində Azərbaycanda qara metallurgiya bazarının nəinki yerli tələbatı ödəməsinə, həmçinin dünya bazarına hazır məhsul çıxarmasının daha da genişləndirilməsinə imkan yaradacaq. Bu isə dövlətin ağır sənaye məhsullarının ixracından gələn gəlirlərinin artması deməkdir.

Əlvan metallurjiyanın Azərbaycanda güclü inkişaf etdirilməsi üçün kifayət qədər elektrik enerjisi, alunit, molibden, civə və polimetal filiz yataqları mövcuddur. Əlvan metallurjiya aşağıdakı müəssisələrdən ibarətdir: Sumqayıt və Gəncə alüminium zavodları, Bakı və Gəncə əlvan metalların emalı zavodları, Sumqayıt alüminium prokat zavodu. Bol xammal və elektrik enerjisinin olması nəticəsində əlvan metallurjiya sənayesi Abşeron, Gəncə-Qazax və Naxçıvan bölgəsində daha güclü inkişaf edib; Şəki-Zaqatala, Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın bölgələrində isə gələcəkdə inkişaf etdirmək olar. Azərbaycanda alüminium sənayesi Gəncə və Sumqayıtda daha güclü inkişaf etmiş; alüminium oksidi və alüminiumun istehsalı mərhələlərindən ibarətdir. Daşkəsəndəki Zəylik alunit yatağı və bol elektrik enerjisi hesabına Gəncə zavodu fəaliyyət göstərir. Bu zavodda alüminium oksidi, sulfat turşusu, kalium gübrəsi və s. istehsal olunur. Azərbaycanda metallurjiyanın ən gənc sahəsi ovuntu metallurjiyasıdır. Bakıda müxtəlif ovuntulardan hazır metal məmulatları istehsal olunan zavod fəaliyyət göstərir.

Yüngül və yeyinti sənaye sahələri ənənəvi olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatında güclü mövqeyə malik olmuşdur. Bu sahələr xammal, işçi qüvvəsi, bazar baxımından böyük potensiala malikdir. Sahənin inkişafı üçün bu sahədə fəaliyyət göstərənlərə xüsusi iqtisadi mühit yaradılmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu sahələr iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafının qarşısının alınmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına və daxili bazarın qorunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hal-hazırda yüngül sənaye müəssisələrində olan texnoloji avadanlıq mənəvi və fiziki cəhətdən aşınmış, xarici nümunələrdən olduqca geri qalır. Burada istehsal olunan məhsullar daxili tələbatı ödəmək iqtidarında deyil. Təəssüf ki, ölkə dünya bazarına bu sahənin məhsullarıyla çıxmağı bacarmır. Ümumi sənaye istehsalının

payında bu sahənin payı çox aşağıdır. Əvvəllər bu sahə kənd təsərrüfatı xammalının ilkin emalına əsaslanırdı. Yalnız xammal və yarımfabrikat – pambıq mahlıcı, barama, gön dəri xammalı və sair ixrac olunurdu.

İqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması böyük həcmdə yeni kapital qoyuluşları tələb edir. İqtisadiyyatın inkişafında, milli gəlirin tərkibində proporsiyaların dəyişməsi, fəaliyyət göstərən müəssisələrin yenidən qurulması və texniki silahlandırılması, onların istehsal istiqamətlərinin yenidən dəyişdirilməsi, dünya bazarında tələb olunan hazır məhsul istehsalına qadir olan, yeni yüksək texnologiyalı sahələrin və istehsalların yaradılması iqtisadiyyatın, o cümlədən, sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsində olduqca vacibdir.

1.3 Sənayenin strukturu – milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlilik amili kimi

“Rəqabət” dedikdə - bir neçə şəxsin və ya şəxslərin eyni məqsəd ətrafında rəqabət fəaliyyəti, onların həmin məqsəd uğrunda mübarizəsi, bəhsləşməsi başa düşülür. Rəqabət bazar iqtisadiyyatının əsas atributlarından biri olaraq, iqtisadiyyatın, onun sahələrinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin intensiv inkişaf etməsinə, davamlı və dayanıqlı inkişafa, istehsala ETT-nin nəticələrinin tətbiq olunmasına və təlabatların səmərəli ödənilməsinə təkan verən xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir.

Rəqabət anlayışı mürəkkəb, çoxməqsədli, çoxaspektli bir anlayışdır. Müasir rəqabətqabiliyyətlilik nəzəriyyəsinin banisi M.Porter klassik nəzəriyyədən fərqli olaraq qeyd edir ki, “milli inkişaf irsən keçmir, o yaradılır. Milli inkişaf klassiklərin iddia etdiyi kimi sadəcə təbii resurslardan, işçi qüvvəsinin mövcudluğundan, faiz dərəcəsi və ya milli valyutanın alıcılıq gücündən asılı olaraq yaranmır. Hər hansı bir ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi onun sənayesinin yeniləşmək və modernləşmək qabiliyyətindən, səviyyəsindən asılıdır”.

Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi ölkələrin davamlı və dayanıqlı inkişafı üçün başlıca şərt olub, qloballaşan və inteqrasiyanın sürətləndiyi bir zamanda ölkələrin qarşısında rəqabətə davam gətirmək, beynəlxalq bazarlarda öz yerini tutmaq, bu bazarlarda ölkəni daha çox adda və çeşiddə məhsulla təmsil etmək üçün əhəmiyyətli məsələlərdəndir. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir ölkə özünün davamlı inkişafına nail olmaq üçün rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsini başlıca şərt kimi öz qarşısına qoyur.

Azərbaycan da öz iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini təmin edə bilmək üçün sosial-iqtisadi və təsisat-struktur sahəsində köklü dəyişikliklər aparılması, şəffaflığın genişləndirilməsi, cəmiyyətin yeni konturlarını müəyyən edən ən perspektivli dövlət siyasəti aparılması yolunu tutmuşdur.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan keçid iqtisadiyyatlı bir ölkə olaraq müstəqillik dövlət quruculuğuna və iqtisadi transformasiya prosesinə sovet dövründən qalma bir sıra problemlərlə başladı.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin rəqabətqabiliyyətli olmalarında mövcud çatışmazlıqların əsas səbəbi isə sənaye sahələrinin restrukturizasiyası və fəaliyyət göstərən müəssisələrin kompleks yenidənqurulması məsələlərinə kifayət qədər diqqət göstərilməməsidir. Rəqabətqabiliyyətlilik və restrukturizasiya məsələləri kompleks şəkildə deyil, bir-birindən ayrı lokal şəkildə araşdırılır ki, bu da neqativ nəticələrə gətirib çıxarır. Bu səbəblərə əsasən iqtisadi inkişafın keyfiyyəti aşağı olur və milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi isə kifayət qədər olmur.

Bu gün bizim milli iqtisadiyyatımız artım fazasına keçməsinə baxmayaraq hələ də bu prosesdə qurtarmaq təhlükəsi olan “ucuz” artım amillərindən istifadə edilir (mövcud güclərin yüklənməsinin artması, təbii ehtiyat potensialının ekstensiv inkişafı). Vəziyyətdən çıxış kimi istehsalın səmərəliliyi isə köhnələrdən seçilən, istehsalın və istehlakın yeni texnoloji strukturlara yönəldilməsidir. Yəni ki, sabit iqtisadi artımın əsas mənbəyi yeni texnoloji bazanın formalaşmasıdır. Həmçinin köhnə istehsal fondlarının və texnologiyaların həcmnin tədricən azalması və investisiyaların köməyi ilə yenilərinin payının artması köhnə strukturların lazımı qədər təzələnməsi ilə əvəz edilməsi prosesi gedir. Rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadi

modelin formalaşması texnoloji, yeni və onun dəyişən daxili - xarici şəraitə adaptasiyası ilə müəyyən edilən struktur dəyişikliklərinin dərinliyi ilə xarakterizə edilir.

Bu gün iqtisadi fəaliyyət növbələrində artım templərinin nisbəti təbii - xammal potensialının istisnasına istiqamətlənmiş artımdan - investisiya resurslarının artım sisteminin formalaşmasına dönüşün başlanmasını göstərir. Lakin, hələ də müəyyən çatışmazlıqlar var belə ki, sənaye üzrə yüksək artım templərinə nail olunmasına baxmayaraq iqtisadi artımın strukturunun yaxşılaşmasından daşınmaq hələ tezdir: ayrı-ayrı sahələrdə istehsalın tənəzzülü satış bazarlarının itirilməsi deməkdir ki, buna da qayıtmaq çox çətindir (belə vəziyyət bizdə maşınqayırma, yüngül sənaye, kimya və neft-kimyası sənayenin də baş vermişdir), sənayenin əsas sahələrində istehsalın tənəzzülü iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin azalmasından xəbər verir, istehsalın tənəzzülü isə istehsal strukturunun deqradasiyası və primitivləşdirilməsi prosesini gücləndirmişdir. Daha çox sadə məhsul növləri buraxılır və stabilləşmənin xarici xüsusiyyətləri isə uzunmüddətli meyllərin nəticəsi olaraq ön plana çıxmır.

Ölkəmiz xammalyönümlü iqtisadiyyatdan innovasiyayönümlü iqtisadiyyata keçidi prioritet istiqamət kimi elan etmişdir. Təəssüf ki, bizdə hələ də aydın innovasiya strategiyası, mexanizmləri mövcud deyil və yeniliklərə vəsait ayırmaları çox aşağıdır. Məhz innovasiya və investisiyaların səviyyəsi istehsal qüvvələrinin inkişaf səviyyəsini müəyyən edirlər ki, bu da öz növbəsində texnoloji proseslərdə ETT-nin nailiyyətlərini əks etdirir. Məhz bu, industrial (istehsal edən) və postindustrial (emal edən) texnologiyaları ayırmağa imkan verir.

Azərbaycanda hasilat sənayesini qiymətləndirsək yüksək rəqabətqabiliyyətliliyin və aşağı innovasiyalığın şahidi olarıq. Emal sənayesində məhsul daha az rəqabətqabiliyyətli, lakin innovasiyalara istiqamətlənib. Buna baxmayaraq burada innovasiyaların istiqamətlənməsində ardıcılıq müşayət olunmur. Ölkə iqtisadiyyatı hələ də emal sənayesinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına nail ola bilməyib. Belə ki bu sahədə investisiyalara sərf olunan vəsaitlərin səmərəliliyi çox aşağı səviyyədədir. Texnoloji innovasiyaların

böyük hissəsi avadanlığın əvəzlənməsinə və heyətin təmin olunmasına yönəldilir. Tədqiqat və araşdırmaları həyata keçirən, yeni texnologiyaları əldə edən müəssisələr azlıq təşkil edir.

“Təqibedən inkişaf” termini - inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək inkişaf etmək deməkdir. Belə fəaliyyət isə innovasiyalarsız mümkün deyil, lakin əksər hallarda bu innovasiyalar mövcud texnologiyaların əldə edilməsi ilə əlaqəlidir. Perspektivdə sənaye istehsalının inkişafında istehsalın innovasiya yeniləşməsi əsasında iqtisadi artımın müasir tələblərinə, onun səmərəliliyinin və rəqabətqabiliyyətliliyinin artmasına cavab verən sənayenin sahə strukturunun formalaşması ön plana çıxır. Bundan irəli gələrək texnologiyaların bazarda inkişaf perspektivləri, innovasiya məhsullarının, yeni nəsil texnika və texnologiyaların yaranması haqqında təsəvvürləri reallaşdırmaq vacibdir. Bunun nəticələri dövlət tərəfindən - sənaye və elmi-texniki siyasətin formalaşması üçün biznes tərəfindən isə - strateji inkişaf və uzunmüddətli investisiya layihələrinin əsaslandırılması üçün tələb edilir.

Bu məqsədlə aşağıdakı vacib məsələlərin həyata keçirilməsi əsasında sosial-iqtisadi siyasətin amili kimi modernizasiyanı təklif edirik:

- makroiqtisadi stabilliyin təmin edilməsi, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması zamanı çəkilən xərclərin sürətli artımının əvəzinə xərclərin azaldılması mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması, büdcə prosesinin davamlılığını təmin etmək, dövlət təchizatı sisteminin qurulması və təkmilləşdirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması və iş qüvvəsinin mobilliyinin stimullaşdırılması siyasətinə keçid, iqtisadiyyatın yeniləşməsi məsələsi mövcud müəssisələrin cəminin saxlanılmasını nəzərdə tutmur. Mövcud üstünlüklərdən daha çox fayda götürə bilmədiyimizə görə sənaye istehsalının bərpası və real iqtisadi artımın əsasının yaradılması üçün perspektiv sahələrdə öz müəyyən yerimizi qabaqcadan tapıb konkret məqsədlər çərçivəsində strukturu təhlil etmək lazımdır. Bunun üçün bütövlükdə iqtisadiyyatın və sənayenin dayanıqlı inkişaf strategiyası çox vacibdir. Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf dövrünə keçmişdir və bununla əlaqədar uzunmüddətli milli maraqlardan irəli gələrək iqtisadiyyatın xammal və innovasiya sahələrində üstünlüklərinin

koordinasiyası aparılmalıdır. Prioritet kimi potensial rəqabət üstünlükləri mövcud olan inkişaf istiqamətləri hesab edilməlidir;

- Ölkə iqtisadiyyatının kəskin dəyişmiş, ümumi, daxili və xarici şəraitə adaptasiyası hər bir sektorun daxilində struktur dəyişikliklərinin aparılmasını məqsədəuyğun hesab edir . Azərbaycanın sənayenin strukturu aşağı əməkhaqqı, iş qüvvəsinin böyük artımının təsiri altında yaranmışdır ki, bu da iqtisadi inkişafın yeni daxili və xarici şərtləri ilə uyğun deyil. Sənayenin inkişafında mövcud meyllərin saxlanması və dəyişməməsi sadəcə vəziyyətin prinsiplərinə deyil, bir sıra əhəmiyyətli sahələrin xüsusilə də, daxili və xarici bazarları təmin edən maşınqayırmanın, yüngül sənayenin ləğv olunmasına gətirib çıxara bilər;

- yanacaq-energetika kompleksi məhsul və xidmətlərin əsas sifarişçisi rolunu öz üzərinə götürə bilər ki, bu gün bu sahə bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan yanacaq-energetika kompleksi, neft maşınqayırması və metallurgiyanın birləşməsi kimi çıxış edir. Bu, maşınqayırmanın bərpasına və metallurgiyanın rəşional inkişafına istehsal gücündən maksimal istifadə edilməsinə, bahalı xarici avadanlıq və texnologiyaların alınmasının azalmasına səbəb olar. Kimya və neft-kimya sahələri özəl kapital üçün investisiya layihələrinin satışından gəlir əldə etmək məqsədi ilə cəlbədi sahələrdən biridir. Kimya və neft-kimya sahələrinin məhsulları neft-qaz hasilatları üçün maraqlı ola bilər belə ki, onlar yalnız enerji daşıyıcıların ixracı və ya ilkin emalı ilə məhdudlaşmamalıdır. Onlar ilkin xammal kimi təbii qazdan istifadə edən istehsal sahələrini də inkişaf etdirməlidirlər və emal sənayesinə daha çox investisiya qoymalıdırlar. Belə ki, əsas artım baza sahələri olan metaltutumlu, enerjitutumlu sahələr deyil, emal sənayesi sahələri olan maşınqayırma və dəmir emalı, kimya və neft kimyası, neft emalı, yeyinti və yüngül sənaye sahələri verməlidirlər. Həmçinin bu sahələrdə enerjiyə qənaət siyasəti aparmalıdır. Təbii olaraq real iqtisadiyyatın ümumi artımı nəticəsində elmtutumlu, yüksək texnologiyalı sahələr yaranır. Struktur dəyişiklikləri isə ilk növbədə hər zaman kütləvi bazar və dayanıqlı artımın mövcud olan sahələrdə cəmlənməlidir;

- rəqabət mübarizəsinin güclənməsi və dünya iqtisadiyyatında əmtəə qrupları üzrə müəyyən dərəcələrin tapılmasının vacibliyi şəraitində marketing tədqiqatları

və texnoloji innovasiyalar mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən onları diqqətsiz buraxmaq olmaz. Vəziyyəti qiymətləndirərkən belə nəticəyə gələ bilərik ki, yeni texnika və texnologiyanın alınması əmək məhsuldarlığının artımı templərinin yüksəldilməsi üçün kifayət deyil. Belə ki daha mükəmməl informasiya texnologiyalarının mövcud olması nəticəsində yaranmış imkanlara müvafiq olan təkrar istehsal proseslərinin təşkili vacibdir. Məlumdur ki, iqtisadi artım templərinin aşağı olması şəraitində elmi-texniki potensialdan istifadə aşağı səviyyədə olacaqdır. Bu isə elmi-texniki potensialın istifadəsiz qalaraq yığılması deməkdir. Bu günə nəzər salsaq deyə bilərik ki, istifadə prosesi yığım prosesini üstələyir. Buna görə də sənayenin sürətli artımı üçün mövcud imkanlardan maksimum şəkildə səmərəli istifadə etmək olduqca vacibdir. Həmçinin, emal sənayesinin inkişafını sürətləndirmək üçün beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən də istifadə olunmalıdır;

- əmək məhsuldarlığının sürətli artımına o zaman nail olunur ki, təbii-resurs potensialı ilə insan potensialı birləşir və onun yeni formalarından istifadə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artımın 70 faizi, insan potensialının isə 30 faizi kapital və təbii resursların inkişaf ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi dünya iqtisadiyyatının birləşdirici amil rolunu məhz innovasiyalar oynayır. İqtisadiyyatda prioritetlər daha çox fundamental elmi tədqiqatların və tətbiqi araşdırmaların nəticələrinin sənaye müəssisələrinin məhsuluna maksimal tez çevrilməsini təmin edən mexanizmlərin yaradılmasına istiqamətlənməlidir, əks halda xammal biznesi elmin inkişafında az maraqlı olacaqdır. Mövcud texnologiyaların və avadanlıqların əldə edilməsi müəssisəyə strateji üstünlüklər vermir belə ki, alınan texnologiyaları rəqiblər də prinsipial olaraq əldə edə bilərlər. Buna görə də, hər bir müəssisə özünün şəxsi texnoloji araşdırmalarını təşkil etməyi bacarmalıdır. Bu gün bazarda uğur qazanmağın açarı rolunu qabaqcıl texnologiyalar oynayır. İnsanlar isə əsas rəqabət üstünlüyü hesab olunurlar. Bununla belə innovasiyalı inkişaf yoluna qədəm qoymaqla təbii ehtiyatları da satmaq olar. Məsələ ondan ibarətdir ki, nəyi satmaq lazım olması məhz ölkənin texnoloji səviyyəsindən asılıdır;

- rəqabətqabiliyyətliliyin formalaşmasının ən vacib istiqamətlərindən biri restrukturizasiyadır. Belə ki, müəssisə və istehsalatların restrukturizasiyası səmərəliliyin, məhsuldarlığın və rəqabətqabiliyyətinin artmasına səbəb olur, sənayenin sahə strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Restrukturizasiyanın aparılmasında aşağıdakı tövsiyələrdən istifadə etmək olar: iqtisadiyyatın dinamik artımı üçün şərait yaratmaq, açıq rəqabət mühitinin yaradılmasına köməklik etmək, investisiyaların stimullaşdırılması üçün institutları inkişaf etdirmək və bu məqsədlər üçün maliyyə vəsaitlərini cəlb etmək, bütün sektorda yeni müəssisələrin yüksək templərlə formalaşmasına səbəb olan şərait yaratmaq, müəssisələr səviyyəsində aparılan restrukturizasiyanı çoxölçülü proses kimi qəbul etmək (araşdırmaq), restrukturizasiya sahəsində konkret problemi düzgün təhlil etmək üçün təhlil aləti kimi “həll səcərəsi” ən rahat və səmərəli praktiki yanaşma hesab edilir. Bu prosesdə başlıca rol dövlətə məxsusdur. Dövlət restrukturizasiyanın aparılmasına səmərəli stimullar sistemi vasitəsi ilə, eləcə də müvafiq institusional strukturun möhkəmlənməsi vasitəsi ilə köməklik göstərə bilər.

- sənayedə müəssisələrinin restrukturizasiyasının aparılmasında müəyyən edici amil onun yüksək texnoloji, elmtutumlu istehsalların inkişafına yönəldilməsi və onların əsasında istehsal gücünün yenilənməsinin həyata keçirilməsidir. Bu, rəqabətqabiliyyətli məhsul buraxılışının dayanıqlı artımı və gələcəkdə xarici bazarlara səmərəli çıxışın əsasıdır. Buna nail olmaq üçün iqtisadiyyata ən çox pozitiv təsir göstərə bilən innovasiya inkişafının uzunmüddətli perspektivlərinin müəyyən edilməsi və texnoloji irəliləyişlərin axtarılıb-tapılması köməklik edir. Elmi-texniki və innovasiya strategiyasının işlənib-hazırlanmasında xüsusi yeri “Forsayt” metodu vasitəsi ilə elmi-texniki inkişaf prioritetlərini müəyyən etmə praktikası tutur. Onun mahiyyəti bundan ibarətdir ki, yaxın 10-20 ilə perspektiv texnologiyalar və bazarlar müəyyən edilir, rəqabətqabiliyyətli innovasiyaların yaradılması işində biznes-dövlət əməkdaşlığının istiqamətləri, həyat səviyyəsinin keyfiyyətinin, iqtisadi artımın səviyyəsinin artması və ölkənin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətinin qorunub saxlanılması məqsədi ilə yeni imkanlardan istifadə

etməyə imkan verən tədbirlər hesab olunur. Azərbaycanda bu üsul sənaye siyasətinin formalaşması üçün əsas olmaqla əsas dünyəvi texnoloji meyillərin dərk edilməsinə kömək edib ölkənin rəqabət mövqelərinin gücləndirilməsinə dair tədbirlər hesab olunur;

- “Forsayt” metodu elm ilə iqtisadiyyat arasında olan əlaqələrin zəifləməsi zamanı bu əlaqələri möhkəmləndirilməyə kömək edə bilər. Çünki elmi, texnologiyalar və innovasiyalar milli sosial-iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Yalnız sahə prioritetlərinə söykənən güclü dövlət real iqtisadi artımı və öz istehsalının artımını təmin edə bilər. Buna görə də, ÜDM-in artımını təmin etmək vacibdir. Bu artımın 2/3 hissəsi iqtisadiyyatın struktur dəyişiklikləri, 1/3-isə texniki və təşkilatı tədbirlər hesabına baş verməlidir. Qlobal rəqabətdə üstünlüklər maneələrin sadəcə aradan qaldırılması və dövlət təsiri hesabına deyil həmçinin, davamlı iqtisadi artıma səbəb olan iqtisadiyyatın qabaqcıl elmi-texniki və texnoloji səviyyəsinin təmin edilməsi hesabına əldə edilir;

- dünya iqtisadiyyatı vaxtaşırı özünü bir üzə verən böhranların təsirinə məruz qalır. Bu böhranlar isə təkcə müəyyən növ əmtələri əhatə etmir. Onlar regional xarakter daşıya bilər ki, bu da məhsul ixracının azalması zamanı yaranan risklərin və ya potensial itkilərin səviyyəsinin minimuma endirilməsini tələb edir. Bu zaman riskli elmi-texniki layihələri işləyib-hazırlayan və istehsalda tətbiq edən innovasiya sisteminin vacib tərkib hissələri olan kiçik və orta müəssisələrin potensialının bərpası və gücləndirilməsi, innovasiya tipli iqtisadi artımın tətbiqinin əsası kimi yerli maşınqayırmanın inkişafı, sənaye müəssisələrinin texniki və texnoloji təchizatı məqsədəuyğundur. İnnovasiya fəaliyyətinin çevikliyi və dinamikliyini təmin etmək üçün iri firmaların sifarişi ilə kiçik innovasiya müəssisələri tərəfindən tədqiqatların və araşdırmaların yerinə yetirilməsi praktikasını dəstəkləmək, təbiət elmləri və mühəndis texniki istiqamətlər üzrə elmi-tədqiqat və təcrübü-konstruktor işlərinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinin artırılması, sahibkarlıq sektorunda innovasiya aktivliyini artıran ali təhsil sahəsində elmi araşdırmalarına dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi (“fundamental tədqiqatlar”, “tətbiqi araşdırmalar”, “elmtutumlu məhsulun

buraxılışı”, “elmtutumlu məhsulun kommersiya satışı”) tam innovasiya təşkilini həyata keçirən milli innovasiya sistemlərinin yaradılması, elmi-innovasiya sahəsinin iqtisadiyyatın real strukturu ilə inteqrasiyası, innovasiya-proqram siyasətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsi və onların effektinin həyata keçirilməsi və s. nəzərə alınmalıdır). Azərbaycanın sosial-iqtisadi siyasətinin formalaşmasının əsası kimi ölkənin iqtisadi potensialının qorunması və artırılması;

- iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətliliyin formalaşmasını rəqabət üstünlüklərinin yaradılması və inkişafının müasir modelləri əsasında həyata keçirtmək məqsədəuyğun hesab edilir. Buna görə də yerli ehtiyatlardan maksimum şəkildə istifadə etmək və inkişaf etmiş ölkələrdən maliyyə və texnoloji asılılığı minimuma endirmək lazımdır. Bu səbəbdən bərpa dövründə dövlətin əhəmiyyətli daha da artır. Qeyd etdiyimiz məqsədlərə nail olmaq üçün baş verən iqtisadi, sosial prosesləri daha məqsədyönlü idarə etmək lazımdır. Yəni, tam inkişaf etmiş bazar münasibətlərinin yaradılması yalnız dövlətin transformasiya prosesinə aktiv müdaxilə siyasəti şəraitində mümkün olur;

- dövlətin innovasiyalı inkişaf modelinin tətbiqinə və “bilik iqtisadiyyatı” konsepsiyasının həyata keçirilməsinə yönəldilmiş kursuna müvafiq olaraq, innovasiya-investisiya struktur dəyişikliklərinin dəstəklənməsində dövlətin rolu qarışıq maliyyələşdirilən elmi-tədqiqat mərkəzlərinin yaradılmasında innovasiya klasterlərinin yaradılmasının dəstəklənməsindən, elmi-tədqiqat işlərinə qoyulan maliyyə vəsaitlərindən real iqtisadi səmərənin təmin edilməsindən, innovasiya məhsullarına bilavasitə dövlət sifarişlərinin formalaşmasından (enerji qənaəti, informasiyalaşdırma və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafına dair dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi), regional, sənaye və innovasiya siyasətlərinin əlaqələndirilməsini (koordinasiyanı) tələb edən dövlət və qarışıq elmi-məsləhət mərkəzlərinin inkişafını stimullaşdırmaq yolu ilə elmi-texniki və innovasiya məhsullarına bazarın tələbini tədqiq edən konyuktur sisteminin yaradılmasından ibarətdir. Yeni və yüksək texnologiyalara əsaslanmış istehsalın yaradılması və inkişafı yalnız dünya bazarında milli iqtisadiyyatın yüksək

rəqabətqabiliyyətliliyinə nail olması və ya dəstəklənməsi vasitəsi deyil, bu eləcə də ayrı-ayrı ölkələrin, regionların sosial-iqtisadi inkişafına köməklik edən təsərrüfat strukturunda keyfiyyət dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinin vacib istiqamətidir.

II Fəsil. Azərbaycanada qeyri-neft sənayesinin inkişafının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Azərbaycan iqtisadiyyatının və sənayesinin inkişaf dinamikasının və strukturunun təhlili

Azərbaycanın uzun müddət Sovetlər birliyinin tərkibində olması, onun iqtisadiyyatının keçmiş SSRİ-nin vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin tərkib hissəsi kimi formalaşmasına səbəb olmuşdur. Həmçinin, ölkə iqtisadiyyatının strukturu tamamilə həmin birliyin iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılmışdı.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra onun qarşısında çox mühüm vəzifələr dururdu. Əvvəla, Azərbaycan müstəqil, dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiya edən, müasir bazar prinsipləri əsasında qurulmuş milli iqtisadiyyatını formalaşdırmalı idi. Azərbaycanın kifayət qədər zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına və bunların hasilatı və emalı sahəsində uzunmüddətli təcrübəyə malik olması ölkədə neft hasilatı və emalı sənayesinin, habelə neft-kimya sənayesinin inkişafına zəmin yaratmışdı. Bundan əlavə ölkəmizin əlverişli təbii-iqlim şəraiti və geniş, məhsuldar torpaq resurslarının mövcudluğu kənd təsərrüfatı və turizm sahələrinin inkişafına, əlverişli coğrafi mövqe isə ölkənin beynəlxalq tranzit nəqliyyat sistemində qoşulmasına əhəmiyyətli təsir göstərirdi. Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycan iqtisadiyyatı bu istiqamətlərdə formalaşmağa başladı. İlk olaraq ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılmasına ehtiyac var idi. İqtisadi islahatların aparılması üçün ölkədə güclü hüquqi baza yaradılmalı idi və dövlət bu məqsədlə əsas normativ və qanunvericilik aktların qəbul edilməsinə başladı. Uyğun olaraq dövlət sifarişi, kvotalaşma ləğv edildi, müəssisələr tərəfindən əldə edilmiş valyutaların məcburi qaydada satılması tələbi aradan qaldırıldı, xarici ticarət fəaliyyəti, qiymətlər tamamilə liberallaşdırıldı, sərt maliyyə və pul-kredit siyasəti tətbiq edildi, gömrük və vergi siyasəti təkmilləşdirildi, xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün iqtisadi, hüquqi şərait yaradıldı.

Ölkə iqtisadiyyatının formalaşmasında və onun gələcək iqtisadi inkişafında ilk vacib və uğurlu addım xarici investorlar üçün də yüksək dərəcədə cəlbediciliyə

malik olan ölkənin zəngin neft-qaz ehtiyatlarının diqqət mərkəzinə gətirilməsi oldu. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını dirçəltmək, onun müstəqilliyinin bütün sahələrdə qorunmasını təmin etmək üçün düşünülmüş strategiya hazırlandı və bu strategiyada neft faktoruna üstünlük verildi. Neft siyasəti ölkənin ümumi inkişaf strategiyası, hüquqi, demokratik cəmiyyətin prinsipləri ilə əlaqələndirildi, milli mənafeələr, investisiya mühitinin yaxşılaşması, xarici ticarətin liberallaşması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirildi. 1994-cü ilin 20 sentyabrında “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarının kəşfiyyatı və işlənməsi üzrə hasilatın pay bölgüsü sazişi, “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas inkişaf xəttini müəyyən etdi. Bu kontrakt çərçivəsində aparılan işlər nəticəsində 1997-ci ildə ilk neft hasil olundu və 1999-cu ildən etibarən mənfəət nefti ixrac olunmağa başlandı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin fəaliyyətə başlaması, Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin istismara verilməsi ilə isə Azərbaycan dünya bazarına neft və qazını çıxarmaq imkanı əldə etdi. Bu kontrakt nəticəsində ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi Azərbaycanda neft sektorunun inkişafına və bu əsasda iqtisadi artıma səbəb oldu. 2000-ci ildən başlayaraq neft sektorunda istehsalın sığrayışlı artımı müşahidə olunmağa başladı. Xüsusilə, bu sığrayış yeni neft yataqlarına xarici investisiyaların cəlbi ilə neft hasilatının artması və bu dövrdən etibarən dünya bazarında neftin qiymətinin əvvəlki illərlə müqayisədə artmasıyla əlaqədar idi. Bütün bunların nəticəsi olaraq, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının strukturunda neft hasilatının payı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldi.

Ölkəmiz bu sahədə əsas artıma 2005-ci ildə nail oldu. Buna səbəb əsasən neft hasilatı sahəsində yaradılan əsas fondların əsas hissəsinin bu ildə istifadəyə verilməsi və «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» neft boru kəmərinin istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Ölkənin böyük neft gəlirləri əldə etməsi ilə Azərbaycan 2005-2007-ci illərdə illik ÜDM-in artım tempinə görə dünya liderləri sırasına çıxmışdır: ölkədə 2005-ci ildə 26,4 faizlik, 2006-cı ildə 34,5 faizlik, 2007-ci ildə isə 25,0 faizlik ÜDM artımı qeydə alındı. 2008-ci ildə dünyanı bürümüş olan maliyyə-iqtisadi böhrana rəğmən Azərbaycanda ÜDM-in kifayət qədər yüksək illik artım -

10,8 faizlik real artım tempi qeydə alındı. Rəsmi məlumatlara əsasən, 2005-2008-ci illərdə ölkədə yaradılan ÜDM-nin 55-60 faizi neft-qaz sektorunun payına düşüb. 2009-2010-cu illərdə ÜDM-in həcmində neft sektorunun payının azalması, qeyri-neft sektorunun payının isə artımı müşahidə edilmişdir. 2010-ci ildən etibarən ÜDM-un həcmində neft-qaz sektorunun payı azalmağa başlamış, qeyri-neft sektorunun payı isə artmışdır. Cədvəl 2.1-in təhlilinə əsasən demək olar ki, ÜDM-un həcmində neft-qaz sektorunun payı 2011-ci ildən etibarən azalmağa, qeyri-neft sektorunun payı isə artmağa başlamışdır. 2011-ci ildə neft-qaz sektoru 0.3%, 2012-ci ildə 0.5% azalmışdır. 2013-cü ildə 1% artmış, 2014-cü ildə isə 2.9% azalmışdır. 2015-ci ildə neft-qaz sektorunda 2014-cü illə müqayisədə 1.2% artım müşahidə edilmişdir.

2011-ci ildə qeyri-neft sektorunda 9.4% artım, 2012-ci ildə 9.7% artım, 2013-cü ildə 10% artım, 2014-cü ildə 7%, 2015-ci ildə isə 1.1% artım müşahidə edilmişdir.

Cədvəl: 2.1

İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölməsində ÜDM istehsalı, milyon manatla (2005-2015-ci illər üzrə)

	Neft sektoru	Qeyri-neft sektoru	Ümumi daxili məhsul - cəmi
2005	5,520.9	6,055.1	12,522.5
2006	10,091.8	7,630.0	18,746.2
2007	15,914.2	10,576.1	28,360.5
2008	22,251.3	15,197.3	40,137.2
2009	16,065.5	16,726.0	35,601.5
2010	20,409.5	19,179.0	42,465.0
2011	25,829.9	23,196.1	52,082.0
2012	24,487.3	26,864.4	54,743.7
2013	23,778.1	30,525.9	58,182.0
2014	21,405.2	33,195.9	59,014.1
2015	15,346.2	34,500.9	54,352.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Qeyd edək ki, ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının həcmi milli iqtisadiyyatın strukturuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Çünki iqtisadi artım tempini müəyyən edən əsas amillərdən biri investisiyanın həcmidir. Hansı sahəyə investisiya qoyuluşu daha çox həyata keçirilirsə, həmin sahədə artım tempi bir o qədər yüksək olur.

Məlum olduğu kimi,dünya bazarında neftin qiymətinin düşməsi və Azərbaycan iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafı, onun resurs,yəni neft amilindən asılılığı iqtisadiyyatda qeyri-neft sektoruna diqqətin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olub. Məhz bu səbəbdən də investisiya qoyuluşlarının həcmnin böyük hissəsi qeyri-neft sektoruna yönəlib. 2007-ci ildən başlayaraq qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşlarının həcmi artmağa başlamışdır. Aşağıdakı cədvəldə 2005-2015-ci illər üzrə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının strukturu təhlil olunur və cədvəldəki göstəricilərə əsasən deyə bilərik ki, 2007-ci ilə kimi əsas kapitala investisiya qoyuluşunun 50%-dən çoxu neft sektorunun payına düşürdü.2008-2013-cü illər üzrə əsas kapitala investisiya qoyuluşunun 70%-dən çoxu qeyri-neft sektorunun payına düşür.

Cədvəl: 2.2

Azərbaycanda əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının strukturu,faizlə

	Neft sektoru	Qeyri-neft sektoru	Cəmi
2005	65.2	34.8	100
2006	54.7	45.3	100
2007	47.2	52.8	100
2008	29.4	70.6	100
2009	26.6	73.4	100
2010	29.9	70.1	100
2011	24.0	76.0	100
2012	25.0	75.0	100
2013	28.5	71.5	100
2014	33.9	66.1	100
2015	44.9	55.1	100

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların illər üzrə müqayisəsinə əsasən deyə bilərik ki, 2010-cı ildən 2014-cü ilə nəzərən iqtisadiyyata yönəlmiş investisiyaların həcmində 54% artım olub. Xarici investisiyaların həcmində 2010-cu ilin 2014-cü illə müqayisədə 8,2 milyard ABŞ dollardan 11,5 milyard ABŞ dollarına çataraq 36% artım, iqtisadiyyata yönəldilən daxili investisiyaların 9,3 milyard ABŞ dollardan 16,2 milyard ABŞ dollarına çataraq 69% artımı baş vermişdir.

Cədvəl: 2.3

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):					
mlyn.manat	14 118,9	17 048,8	20 251,0	21 448,2	21 756,0
mlyn.dollar	17 591,4	21 588,9	25 777,8	27 340,0	27 735,8
Xarici investisiyalar:					
mlyn.manat	6 619,7	6 849,8	8 102,6	8 269,3	9 020,6
mlyn.dollar	8 247,8	8 673,9	10 314,0	10 540,9	11 500,0
Daxili investisiyalar:					
mlyn.manat	7 499,2	10 199,0	12 148,4	13 178,9	12 735,4
mlyn.dollar	9 343,6	12 915,0	15 463,8	16 799,1	16 235,8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklər hər şeydən əvvəl özünü Ümumi Daxili Məhsulun strukturunda ayrı-ayrı sahə və sferaların xüsusi çəkisinin dəyişməsində özünü göstərir. Cədvəl 2.4-də verilmiş göstəricilərinə əsasən demək olar ki, 2011-ci ildə ÜDM-in real artım tempi 0.1% təşkil etmiş cari qiymətlərlə 50.1 mlrd manat təşkil etmişdir. Qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 9.4% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, ötən ilə nisbətən rabitə sahəsi 11.8%, tikinti sahəsi 20%, kənd təsərrüfatı 5.8%, ticarət sahəsi isə 10.2% artmışdır.

2012-ci ildə ÜDM-in real artım tempi 2.2% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 54 milyard manat olmuşdur. Neft-qaz sektoru üzrə 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən 5.0% azalma qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 47.3% təşkil etmişdir. 2012-ci ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 9.7% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, 2011-ci ilə nisbətən 2012-ci ildə rabitə sahəsi 15.9%, nəqliyyat sahəsi 5%, tikinti sahəsi 18%, kənd təsərrüfatı 5.8%, ticarət sahəsi isə 9.6% artmışdır.

2013-cü ildə ÜDM-in real artım tempi 5.8% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 57.7 milyard manat olmuşdur. Neft-qaz sektoru üzrə 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 1.0% artım qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 43.4% təşkil

etmişdir.2013-cü ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 10.0% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, 2012-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə rabitə sahəsi 10.7%, nəqliyyat sahəsi 6.3%, tikinti sahəsi 23.0%, kənd təsərrüfatı 4.9%, ticarət sahəsi isə 9.9% artmışdır.

2014-cü ildə ÜDM-in real artım tempi 2,8% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 59,0 milyard manat olmuşdur. Neft-qaz sektoru üzrə 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 2.9% azalma qeydə alınmışdır.Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 39.0% təşkil etmişdir.2014-cü ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 7.0% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, 2013-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə rabitə sahəsi 15.1%, nəqliyyat sahəsi 4.7%, tikinti sahəsi 9.1%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sektoru 18.2%, ticarət sahəsi isə 10.0% artmışdır.

Cədvəl: 2.4

2010-2014-cü illərdə ÜDM-un sahə strukturu,mln.manatla

	2010	2011	2012	2013	2014
Ümumi Daxili Məhsulu	42465,0	52082,0	54743.7	58182,0	58977,8
Sənaye	21852.5	26990.1	27019.1	26441,6	24470,6
Kənd təsərrüfatı	2221.1	2736.4	2783.1	3122,2	3111
Tikinti	3134.2	4181.3	4993.9	6753,7	7397,1
Ticarət	3182.8	3263.7	3631.3	4148,9	4645,9
Nəqliyyat	2493.2	2464.2	2941.5	2568,9	2653,1
Rabitə	788.4	842.5	927.2	1011,9	1067,6
Sosial və digər xidmətlər	4935.4	6009.7	7468.6	9187,5	10034,3
Məhsula və idxala vergilər	2967.0	2981.9	3320.0	3878,1	4320,5

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Sənaye ölkə iqtisadiyyatında çox böyük xüsusi çəkiyə malik bir sahədir və sənayenin strukturunda baş verən dəyişikliklər iqtisadiyyatın digər sahələrinin də inkişafına güclü təsir göstərir.Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan sənayesi böhran içərisində idi.Emal sənaye məhsullarının həcmi kəskin şəkildə azalmışdı.Lakin 1994-1996-ci illərdə həyata keçirilən sərt makroiqtisadi sabitləşmə tədbirləri həm hasiledici, həm də emal sənaye sahələrində istehsalın aşağı düşməsi

prosesini dayandırdı. Ölkədə reallaşdırılan iqtisadi strategiya nəticəsində 2000-ci ildən başlayaraq öz müsbət nəticəsini verməyə başladı. Xüsusilə hasiledici sənayedə artım müşahidə olunmağa başladı. Emal sənayesindəki dəyişikliklər isə 2003-cü ildən etibarən başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə sənayesinin strukturunda baş verən prosesləri real qiymətləndirə bilmək üçün onun quruluşunda hasiledici və

emal sahələrinin nisbətini dəyişməsinə təhlil etmək lazımdır. Cədvəldən görünür ki, mədənçixarma sənaye məhsullarının həcmi 1995-ci ildən etibarən artmağa başlayıb, 2005-ci ilə kimi 47.8 % artmış və 2005-ci ildə 67.4 %-ə yüksəlmişdir. Lakin emal sənayesinin həcmində 1995-2005-ci illər ərzində 33.5% azalma müşahidə edilib. Bu illər ərzində ümumi sənayenin həcmi artsa da, bu artım mədənçixarma sənayesinin üstün inkişafı sahəsində olmuşdur. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sənaye sahəsinin sənayenin strukturunda xüsusi çəkisi 13.5% azalmışdır. Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənaye sahəsinin xüsusi çəkisi də 0.8% azalmışdır. Lakin bu sferaların sənaye strukturunda xüsusi çəkilərinin azalmasına baxmayaraq bu illərdə ölkədə həyata keçirilən proqramlar sayəsində məhsullarının həcmində artım müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl: 2.5

Sənaye istehsalının sahə strukturunu, ümumi yekuna nisbətən, müvafiq illərin faktiki qiymətləri əsasında, faizlə *)

	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	100	100	100	100	100	100	100	100
Mədənçixarma sənayesi	19.6	53.4	67.4	78.9	80.5	78,8	77,2	73,0
Emal sənayesi	59.4	31.3	25.9	15.9	14,3	15,3	16,5	20,2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	19.2	13.6	5.7	4,6	4,7	5,3	5.6	6.0
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	1.8	1.7	1.0	0.6	0.5	0.6	0.7	0.8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

2010-cu ildə təsərrüfat subyektləri tərəfindən ölkə sənayesində istehsal olunmuş mal və xidmətlərin həcmi əvvəlki il ilə müqayisədə 2,6% artaraq 27,4

mlrd. manat təşkil etmişdir. 2014-cü ildə isə sənayedə istehsal olunmuş malların və göstərilmiş xidmətlərin həcmi (ümumi buraxılış) 31,9 milyard manat təşkil etmişdir. Yəni bu illər ərzində sənayedə ümumi buraxılış 14.1% artmışdır. Aşağıdakı cədvəlin təhlilinə əsasən deyə bilərik ki, 2010-2014-cü illər ərzində sənayenin ümumi buraxılışında mədənçixma sənayesinin payı 5.9% , yəni 1,309.7 milyon manat azalmışdır. Emal sənayesində isə 4.3 %, yəni 2,412.9 milyon manat artım müşahidə olunmuşdur. Bu illər ərzində elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sənaye sahəsində 1.4% , yəni 604,5 milyon manatlıq artım və su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənaye sahəsində isə 0.2%, 77 milyon manatlıq artım müşahidə edilib.

Cədvəl: 2.6

Sənaye sahələrinin ümumi buraxılışı, cari qiymətlərlə, milyon manatla

	2010	2011	2012	2013	2014
Mədənçixarma sənayesi	20,862.6	26,894.3	25,606.0	24,656.5	22,172.3
Emal sənayesi	5,746.3	6,444.4	7,044.7	7,243.8	8,159.2
Elektrikenerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1225.5	1555.8	1724.3	1773.9	1830.0
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	154.7	184.3	201.7	225.1	231.7

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Ölkədə investisiya fəaliyyətində xarici investisiyanın payı azalsa da, sənayedə xarici investisiyaların rolu yüksək olaraq qalır. Xarici investisiya qoyuluşları əsasən neft və qaz hasilatına yönəldilmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə sənayeyə qoyulmuş xarici investisiyanın 98 faizi xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinin payına düşmüşdür. Göründüyü kimi, hazırda ölkə sənayesində xarici investorlar üçün ən cəlbedici sahə xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsidir. Həmçinin, 2005-2014-cü illər ərzində bu sahəyə qoyulmuş cəmi investisiyanın 70,8 faizi xarici investisiyanın payına düşmüşdür. Emal sənayesi üzrə bu göstərici isə 2,2 faizə bərabər olmuşdur.

Cədvəl: 2.7

Sənayedə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar (faktiki qiymətlərlə),

milyon manat

	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	4 276	5,370	6,040	7,500	7,640
xarici investisiyalar	1 917	2 125	2,668.0	3,996.0	4,269.0
daxili investisiyalar	2 359	3 245	3,372.0	3,504.0	3,371.0
Mədəncıxarma sənayesi	2 952	3,244	3,857	5,095	5,948
xarici investisiyalar	1 883	1,894	2,493	3,866	4,185
daxili investisiyalar	1 069	1,350	1,364	1,229	1,763
Emal sənayesi	510.2	847.9	861.2	888.9	644.6
xarici investisiyalar	1.1	0.2	0.1	0.2	0.9
daxili investisiyalar	509.1	847.7	861.1	888.7	643.7
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	422.6	768.9	565.8	489.4	423.7
xarici investisiyalar	23.0	188.2	91.2	89.0	75.8
daxili investisiyalar	399.6	580.7	474.6	400.4	347.9
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	391.5	508.5	755.7	1,026.0	623.3
xarici investisiyalar	10.3	42.0	83.9	40.2	7.5
daxili investisiyalar	381.2	466.5	671.8	985.9	615.8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəlin təhlilindən görmək olar ki, 2010-2014-cü illər ərzində sənayedə əsas kapitala yönəldilən vəsaitlərin həcmi 3,364 milyon manat,yəni 44% artmışdır. Mədəncıxarma sənayesində 2,996 milyon manat ,yəni 50.3% artım,emal sənayesində 134.4 milyon manat,yəni 20.8% artım,elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sənayesində 11 milyon manat,yəni 2.6% artım,su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənayesində 231.8 milyon manat,yəni 37.1 % artım müşahidə edilmişdir.

2.2. Qeyri-neft sənayesinin inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı və dinamik inkişafını təmin edən əsas sahələrdən biri qeyri-neft sənayesidir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yalnız bir amil üzərində qurulması və iqtisadiyyatın yalnız bir amildən asılılığı məqsədəuyğun hal hesab edilə bilməz və böhran təhlükəsi yaradar. Bu baxımdan qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında neft sektorundan asılılıq əhəmiyyətli dərəcədə azalacaqdır. Neft sektorunun inkişafı qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün baza rolunu oynayır və ölkə iqtisadiyyatında neft sektorundan əldə edilən gəlirlərin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi onun inkişafına zəmin yaradır.

Ölkədə aparılan məqsədyönlü və ardıcıl iqtisadi siyasət nəticəsində, son illər ölkənin inkişafı davamlı xarakter almışdır. Belə ki, 2010-cu ildə qeyri-neft sektorunda 7,9%-lik artım qeydə alınmış, o cümlədən 2009-cu illə müqayisədə informasiya və rabitə sahəsi 29,7%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 4,3%, tikinti isə 20,3% artmışdır. 2005-2010-cu illərin nəticələrinin təhlili göstərir ki, bu dövrdə, ümumi iqtisadi inkişafı yanaşı, qeyri-neft sektorunda da davamlı inkişaf qeydə alınmış və qeyri-neft ÜDM-i nisbətən sabit artım tempinə malik olmuşdur.

2010-cu ildə ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 2009-cu illə müqayisədə 21,2% çox, (9715,2 mln. manat) əsas kapitala investisiya yönəldilmişdir. Bu vəsaitin 75,2%-ni daxili investisiyalar, 24,8%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyaların 69,7%-i qeyri-neft bölməsinin, o cümlədən, 12,2%-i qeyri-neft sənayesinin, 30,3%-i isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2010-cu ildə təsərrüfat subyektləri tərəfindən ölkə sənayesində istehsal olunmuş mal və xidmətlərin həcmi əvvəlki illə müqayisədə 2,6% artaraq 27,4 mlrd. manat təşkil etmişdir. Belə ki, sənaye məhsulu istehsalı neft sektorunda 1,7%, qeyri-neft sektorunda isə 6,6% artmışdır. 2010-cu ildə qeyri-neft sənayesi üzrə 6,2% real artım qeydə alınmış və 1687,5 mln. manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır.

Sənaye məhsulunun 75,8% mədəncixarma bölməsində, 19,1% emal bölməsində, 4,5% elektrik enerjisi, qaz, buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə

təchizat bölməsində, 0,6% su təchizatı, çirkli suların və tullantıların təmizlənməsi bölməsində istehsal olunmuşdur. Emal bölməsinin məhsullarından qida məhsulları istehsalı 2,4%, içki istehsalı 11,8%, mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdən məmulatlar istehsalı 7,5%, kağız və karton istehsalı 25,5%, poliqrafiya fəaliyyəti və yazılmış məlumatların daşıyıcılara köçürülməsi 10%, neft məhsulları istehsalı 8,8%, kimya sənayesi məhsulları istehsalı 16,2%, metallurgiya sənayesi məhsulları istehsalı 44,6%, elektrik avadanlıqları istehsalı 82,8%, maşın və avadanlıqlar istehsalı 1,9 dəfə, avtomobil, qoşqu və yarımqoşquqlar istehsalı 48,4 dəfə artmışdır.

2011-ci ildə ölkənin qeyri-neft sənayesi 5.7 milyard manat təşkil etmiş və 2010-ci ilə nisbətən 11.1 faiz artmışdır. Qeyri-neft sənayesinin mədənçıxarma bölməsində 156.2 milyon manat, emal bölməsində 3803.8 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı bölməsində 1553.4 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölməsində 188.4 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur.

Mədənçıxarma bölməsində dəmir filizi hasilatı 3.7 dəfə, duz hasilatı 1.8 dəfə, tikinti qumu hasilatı 16.1 faiz, inşaat üçün əhəngdaşı hasilatı 0.2 faiz artmışdır.

Emal bölməsinin əksər sahələrində məhsul istehsalında artım baş vermişdir. Bu bölmədə ən yüksək xüsusi çəkiyə malik qida məhsullarının istehsalı sahəsində 2011-ci ildə 2.2 milyard manatlıq məhsul istehsal olunmuş və əvvəlki ilə nisbətən məhsul istehsalı 5.0 faiz artmışdır. Bununla yanaşı, emal bölməsinin aparıcı sahələrindən olan içki istehsalında məhsul istehsalı 8.4 faiz, tikinti materiallarının istehsalında 4.4 faiz, kimya sənayesində 27.1 faiz, metallurgiya sənayesində 1.9 dəfə, maşın və avadanlıqların istehsalında 25.4 faiz, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmirində 1.8 dəfə artım müşahidə edilmişdir.

2011-ci ildə ölkə üzrə əsas kapitala yönəldilmiş 12.8 milyard manat vəsaitin 76.8 faizi və ya 9.8 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönəldilmişdir. Bu il ərzində Tovuz rayonunda Süd emalı zavodu, Ağcabədi rayonunda Süd emalı zavodu və "Atena" süd məhsulları kombinatı, İmişli rayonunda Yem fabriki, Bitki yağları fabriki, Ağsu rayonunda Çörək zavodu, Şirə və Şərab emalı zavodu, Qəbələ rayonunda Limonad istehsalı zavodu, Şəki rayonunda Şərab zavodu, Oğuz

rayonunda Qarğıdalı emalı zavodu və Qlükoza istehsalı müəssisəsi və digər müəssisələrin istifadəyə verilməsi ilə qeyri-neft sənayesinin ən aparıcı sahəsi olan qida məhsullarının istehsalının növbəti illərdə də davamlı inkişafına şərait yaratmışdır. Bunlarla yanaşı, Abşeron rayonunda açılmış AZMDF zavodu və Mebel fabriki, Astara rayonunda Qaz-kompressor stansiyası, Qobustan rayonunda Eksperimental poliqon və Tədris mərkəzi, Xaçmaz rayonunda yenidən qurulmuş Kondensator zavodu və eləcə də tikintisi davam edən çoxsaylı müəssisələr bütünlükdə qeyri-neft sənayesinin yüksək inkişafına imkan verəcək.

2012-ci ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda 28474.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 56.5%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. 2012-ci ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9.7% çox olmuşdur. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.9 faiz bəndi artaraq 52.7% təşkil etmişdir.

2012-ci ildə qeyri-neft sənayesində 6510.4 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və bu ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarının 19.2%-ni təşkil etməklə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə onun payı 2.5 faiz bəndi artmışdır. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 68.2%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 26.4%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı 2.9%, mədənçıxarma sənayesinin payı isə 2.5% təşkil etmişdir. 2011-ci illə müqayisədə hesablamalara görə cari ildə qeyri-neft sənayesində emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.9 faiz bəndi artmışdır. Ötən il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin 16 bölməsində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (2.7%), toxuculuq sənayesində (61%), rezin və plastmas məhsulları istehsalında (2.3 dəfə), tikinti materiallarının istehsalında (16.9%), metallurjiya sənayesində (17.1%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (48.6%), kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalında (8 dəfə), elektrik avadanlıqlarının istehsalında (76.9%), mebel istehsalında isə (2.3 dəfə), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (40.1%) artmışdır.

2013-cü ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda 32637.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. 2013-cü ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.1 faiz bəndi artaraq 56.6% təşkil etmişdir. 2013-cü ildə ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin 5.8% artımına qeyri-neft sektoru 5.3 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (2.3 faiz bəndi) olmuşdur. 2013-cü ildə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4.2% artaraq 2666.4 milyon manata çatmışdır. Bu ildə ÜDM-də qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 4.6% təşkil etmişdir. Sənayedə yaradılan əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin payı 0.4 faiz bəndi artaraq 10.0%-ə yüksəlmişdir. Qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 8.2% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sənayesi ÜDM-in artımına 0.2 faiz, qeyri-neft ÜDM-in artımına 0.4 faiz, sənayenin 1.2% artımına isə 0.4 faiz müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 2.4% və ya 63.9 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 53.2% və ya 1419.3 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 41.7% və ya 1111.3 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 2.7% və ya 71.9 milyon manat təşkil etmişdir. Müqayisə olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.7 faiz bəndi artmışdır.

2013-cü ildə qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışında qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 0.8 faiz bəndi artaraq 39.3%-ə yüksəlmişdir. Bu il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (4.2%), tikinti materiallarının istehsalında (21.0%), maşın

və avadanlıqlar istehsalında (25.1%), kimya sənayesində (19.5%), içki istehsalında (13.6%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (31.3%), elektrik avadanlıqları istehsalında (14.6%), poliqrafiya məhsulları istehsalında (43.4%), dəri və dəri məmulatların, ayaqqabıların istehsalında (30.9%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (2.3 dəfə)və s. artmışdır.

2013-cü ildə qeyri-neft sənayesində 6776.6 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4.8% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsul ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarının 20.1%-ni təşkil etməklə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə onun payı 0.7 faiz bəndi artmış, sənayenin 1.8% artımına qeyri-neft sənayesi 0.9 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə qeyri-neft emal sənayesi (0.7 faiz bəndi) olmuşdur. Qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox artırıcı təsiri qida məhsulları istehsalı və tikinti materialları istehsalı sahələri göstərmişdir. Qeyri-neft sənayesinin artımına qeyri-neft emal sənayesi 3.8 faiz bəndi, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsi 0.8 faiz bəndi, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsi 0.4 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Bu dövrdə qeyri-neft sənayesinin artımına ən çox müsbət töhfə verən qeyri-neft emal sahələri qida məhsulları istehsalı (1.6 faiz bəndi), tikinti materialları istehsalı (1.0 faiz bəndi) və maşın və avadanlıqların istehsalı (0.6 faiz bəndi) sahələri olmuşdur.

2013-cü ildə qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.6% və ya 108.1 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 69.1% və ya 4679.2 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 26.1% və ya 1770.6 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.2% və ya 218.7 milyon manat təşkil etmişdir.

2013-cü ildə iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 73.0%-i və ya 13.1 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların həcmində əvvəlki ilin müvafiq dövrü

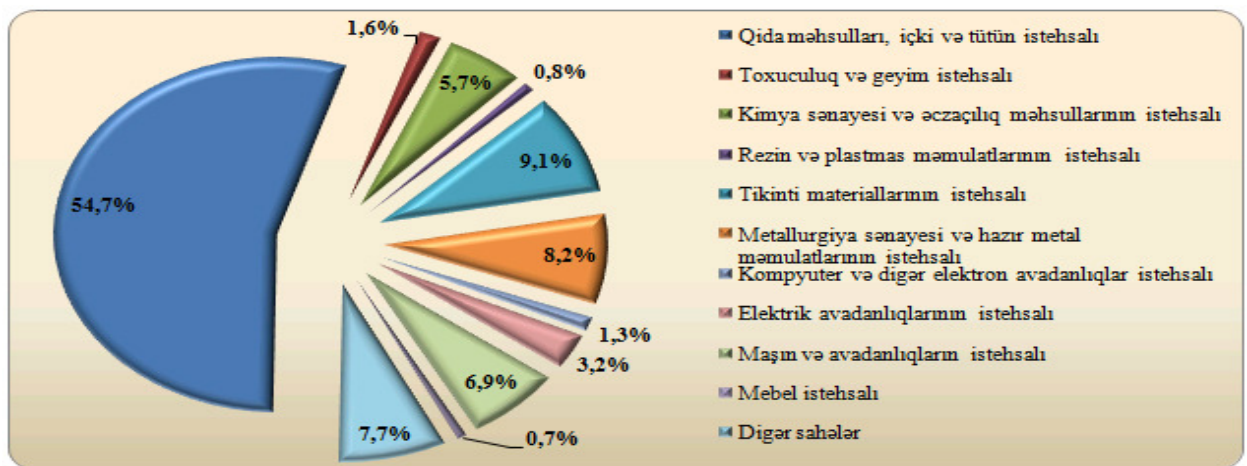
ilə müqayisədə 12.1% artım qeydə alınmışdır. Əsas kapitala qoyulmuş investisiyaların 12.6%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 17.3%-i və ya 2257.5 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2014-cü ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda 36.0 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 61.4%-i sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. Bu ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7.0% artmışdır. Belə ki, qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.9 faiz bəndi artaraq 61.0% təşkil etmişdir. 2014-cü il ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin artımı tamamilə qeyri-neft sektorunun hesabına baş vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (1.1 faiz bəndi) olmuşdur.

2014-cü ildə qeyri-neft sənayesində 7189.8 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.9% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.5 faiz bəndi artmış və 22.6%-ni təşkil etmiş, qeyri-neft sənayesi sənayenin artımına 1.4 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.6%, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 69.8%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 25.4%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.2% təşkil etmişdir.

Hesablamalara görə, 2013-cü il ilə müqayisədə 2014-cü il ərzində qeyri-neft sənayesinin məhsul buraxılışında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.8 faiz bəndi artmışdır. 2014-cü ildə qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının artım tempi 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.1 faiz bəndi artmışdır. Artım tempinin yüksəlməsinə emal sənayesinin bir çox aparıcı sahələrinin (qida məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, metallurjiya sənayesi, kimya sənayesi, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, elektrik

avadanlıqlarının istehsalı, hazır metal məmulatlarının istehsalı və s.) artım templərinin yüksəlməsi təsir etmişdir. 2014-cü il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (1.4%), tikinti materiallarının istehsalında (22.2%), metallurgiya sənayesində (11.0%), kimya sənayesində (32.0%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (41.0%), içki istehsalında (8.1%), elektrik avadanlıqları istehsalında (12.1%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (6.2%), geyim istehsalında (59.9%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (3.4 dəfə), mebel istehsalında (8.3%), avtomobil və qoşquların istehsalında (58.2%) və s. bölmələrdə artmışdır.

Qrafik 2.1 Qeyri-neft emal sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu (2014-cü il üzrə)

2015-ci ildə qeyri-neft sənayesində 7660.3 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8.4% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.3 faiz bəndi artmış və 29.3%-ni təşkil etmiş, sənayenin 2.4%-lik artımına qeyri-neft sənayesi 1.9 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox artırıcı təsiri maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (1.4 faiz bəndi), kimya sənayesi (0.3 faiz bəndi), qida məhsullarının istehsalı (0.2 faiz bəndi), hazır metal məmulatlarının istehsalı (0.2 faiz bəndi) və kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı (0.2 faiz bəndi) sahələri göstərmişdir. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçixarma

sənayesinin payı 1.7% və ya 130.4 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 70.5% və ya 5398.0 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 24.8% və ya 1897.0 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.0% və ya 234.9 milyon manat təşkil etmişdir.

Aşağıdakı cədvəldə qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının 2011-2015-ci illər üzrə göstəricilərinin təhlili verilmişdir.

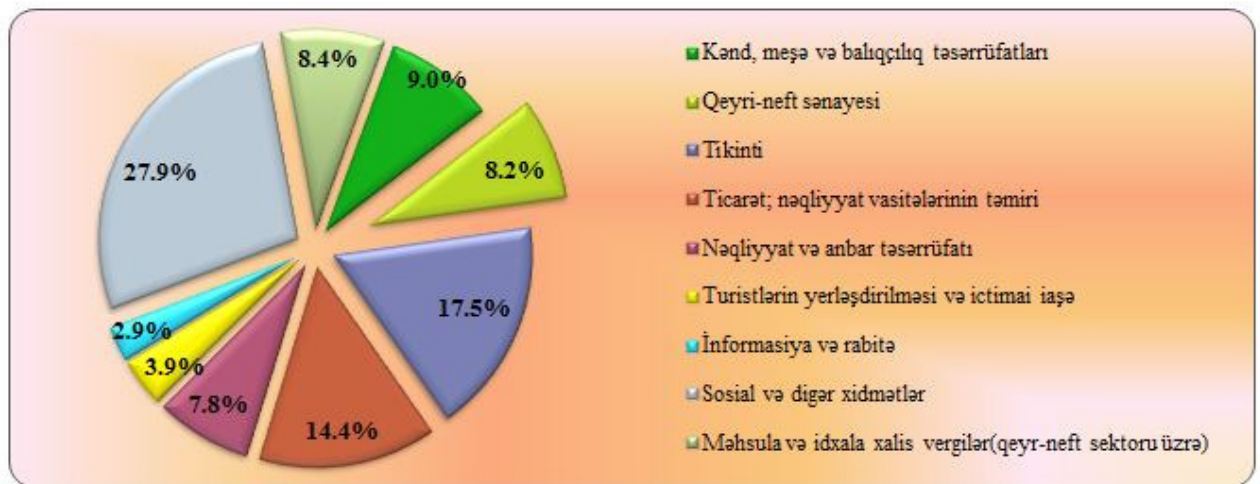
Cədvəl: 2.8

Qeyri-neft sənaye sahələrinin ümumi buraxılışı, faizlə (2011-2015-ci illər üzrə)

	2011	2012	2013	2014	2015
Mədəncixarma sənayesi	3	2,5	1,6	1,6	1,7
Emal sənayesi	67	68,2	69,1	69,8	70,5
Elektrikenerjisi, qazvə buxaristehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	27	26,4	26,1	25,4	24,8
Sutəchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	3	2,9	3,2	3,2	3,0

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

2015-ci ildə isə ölkənin qeyri-neft sektorunda 37.7 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59.0%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. 2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1.1% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8.0 faiz bəndi artaraq 69.3% təşkil etmişdir. 2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin 1.1%-lik artımına qeyri-neft sektoru 0.7 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq (6.6%), ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri (10.9%), turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə (14.0%), informasiya və rabitə (6.8%), sosial və digər xidmətlər (1.7%) sahələrində yaradılan əlavə dəyərin artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft ÜDM-nin artımına ən böyük müsbət töhfəni ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsi (1.4 faiz bəndi) vermişdir.

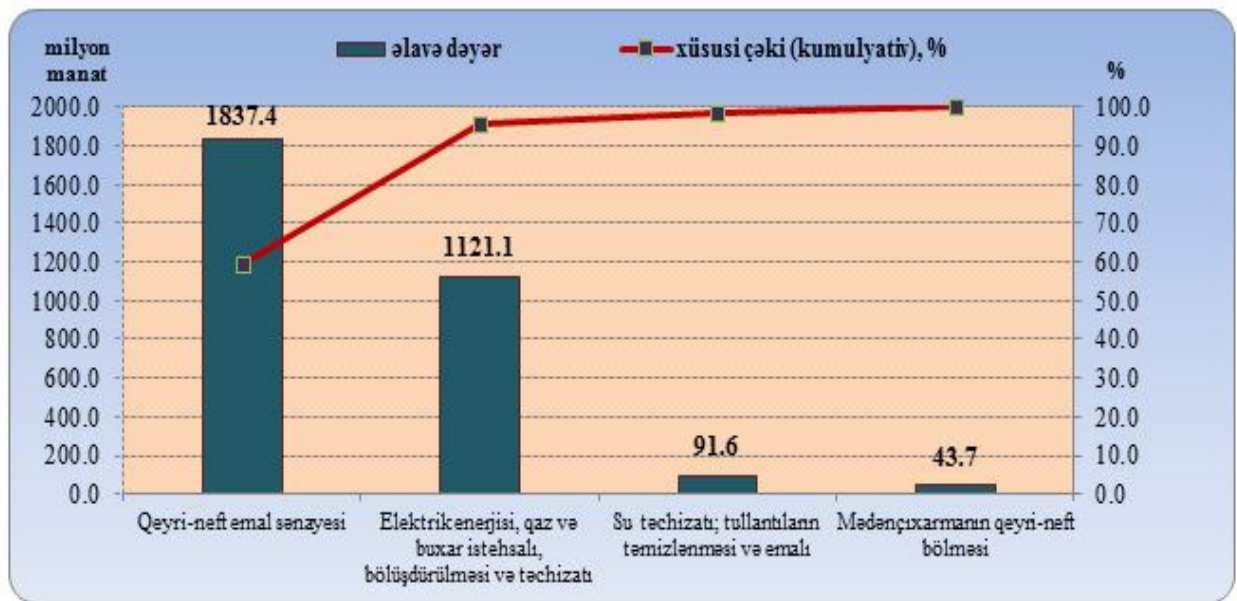

Qrafik 2.2. Qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü (2015-ci il üzrə)

2015-ci ildə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.0% artaraq 3093.8 milyon manata çatmışdır. ÜDM-un həcmində isə qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi isə 1.0 faiz bəndi artaraq 5.7% təşkil etmişdir. Sənayedə yaradılan əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin payı 5.3 faiz bəndi artaraq 16.8%-ə yüksəlmişdir, qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 0.6 faiz bəndi artmış və 8.2% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sənayesi ÜDM-in artımına 0.5 faiz bəndi, qeyri-neft ÜDM-nin artımına 0.8 faiz bəndi, sənayenin artımına isə 1.1 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 1.4% və ya 43.7 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 59.4% və ya 1837.4 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 36.2% və ya 1121.1 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 3.0% və ya 91.6 milyon manat təşkil etmişdir. Müqayisə olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 0.1 faiz bəndi, emal sənayesinin xüsusi çəkisi isə 3.0 faiz bəndi artmışdır.

Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.9 faiz bəndi artmışdır. Məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida

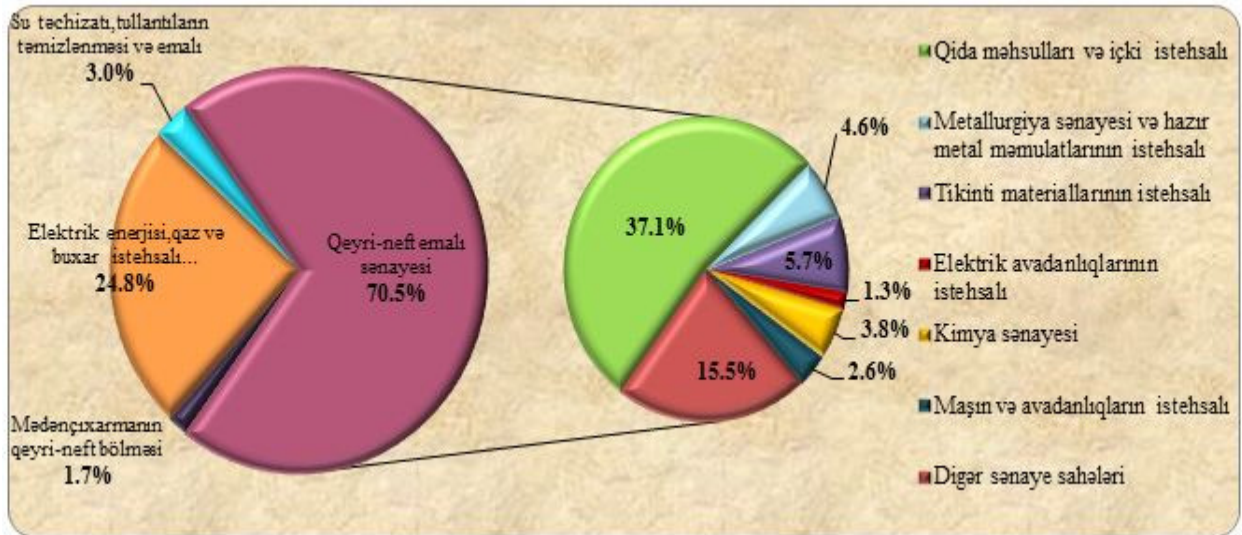
məhsulları istehsalında (2.9%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (2.7 dəfə), tikinti materiallarının istehsalında (6.3%), kimya sənayesində (43.2%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (54.1%), elektrik avadanlıqları istehsalında (1.8%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalında (2.1 dəfə), mebel istehsalı (10.1%), ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalında (67.3%), kağız və karton istehsalında (7.5%), avtomobil və qoşquların istehsalında (4.6%) və s. sahələrdə artmışdır.

Qrafik 2.3. Qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin strukturu (2015-ci il üzrə)

2015-ci ildə qeyri-neft sənayesində 7660.3 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8.4% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.3 faiz bəndi artmış və 29.3%-ni təşkil etmiş, sənayenin 2.4%-lik artımına qeyri-neft sənayesi 1.9 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox artırıcı təsiri maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (1.4 faiz bəndi), kimya sənayesi (0.3 faiz bəndi), qida məhsullarının istehsalı (0.2 faiz bəndi), hazır metal məmulatlarının istehsalı (0.2 faiz bəndi) və kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı (0.2 faiz bəndi) sahələri göstərmişdir. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədəncıxarma

sənayesinin payı 1.7% və ya 130.4 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 70.5% və ya 5398.0 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 24.8% və ya 1897.0 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.0% və ya 234.9 milyon manat təşkil etmişdir.

Qrafik 2.4. Qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu (2015-ci il üzrə)

2015-ci il ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının artım tempi 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1.5 faiz bəndi artmışdır. Artım tempinin yüksəlməsinə emal sənayesinin bir çox aparıcı sahələrinin (qida məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, kimya sənayesi, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, hazır metal məmulatların istehsalı, kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı və s.) artım templərinin yüksək olması təsir etmişdir.

2015-ci ildə iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 55.1%-i və ya 8796.3 milyon manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 7.7%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 14.0%-i və ya 1229.2 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. [42]

2.3 Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində problemlər və bunların həlli yolları

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi, əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi, cəmiyyətin bütün istiqamətlərdə tərəqqisini sürətləndirmək, inkişafın keyfiyyətə yeni modelinin formalaşdırılması üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və onun ixrac imkanlarının genişləndirilməsi hazırkı mərhələdə qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələrdəndir. Hal hazırda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetini təşkil edir.

Ölkənin ÜDM-da qeyri-neft sektorunun payı üstünlük təşkil etsə də, ixracda hələ ki, neft-qaz sektoru öz dominantlığını qoruyub saxlayır. Dünya bazarında neftin qiymətində baş verən oynamalar, xüsusilə 2015-ci ildən etibarən qiymətlərin aşağı düşməsi, ölkə iqtisadiyyatı üçün ciddi problemlər yaradır. İxracda neftdən asılılıq ölkəmizə valyuta daxil olmalarında qeyri-neft sektorunun rolunu məhdudlaşdırır.

Ümumiyyətlə ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun inkişafında bir çox problemlər qalmaqdadır və bu problemlər aşağıdakı şəkildə xarakterizə edilir:

- iqtisadiyyatda uzun müddət yanacaq-energetika sektorunun əsas aparıcı qüvvə kimi çıxış etməsi;
- qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin icrasında olan ləngimələr;
- perspektivli və potensial inkişafa malik sahələrə, müəssisələrə investisiya qoyuluşlarında səmərəli və güzəştli yanaşma probleminin qalması;
- ölkədə müasir elmi və intellektual potensialın dağılıqlığı;
- bu sahədə yüksək ixtisaslı, peşəkar mütəxəssislərin, intellektual qabiliyyətli insanların hazırlanmasının aşağı səviyyəsi;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişafını təmin edəcək tənzimləmə mexanizminin və infrastrukturun kifayət qədər inkişaf etməməsi;
- müasir keyfiyyət standartlarının tətbiqinin kifayət qədər formalaşmaması;

- regional inkişafda hələ ki, fərqlərin mövcudluğu və qeyri-neft sənaye müəssisələrinin inkişafının mərkəzə meyilliyi
- istehsal fondlarının, texnoloji avadanlığın amortizasiyasının yüksəkliyi, yeni və müasir avadanlıqların tətbiq əmsalının aşağı olması;
- məhsul istehsalında material və enerji tutumluğunun səviyyəsinin yüksəkliyi;
- idarəetmə sisteminin və menecmentin peşəkarlıq səviyyəsinin müasir tələblərə cavab verməməsi.
- qeyri-neft sektorunda əsas sahə olan qeyri-neft sənayesində olan texniki və texnoloji bazanın mütərəqqi inkişafdan geriliyi;
- qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətli, innovasiya yönümlü məhsul istehsalına meyilli olmaması;
- qeyri-neft sənaye sahələrinin, müəssisələrinin ixrac potensialının xüsusi çəkisinin tədiyyə balansında, xarici ticarətdə aşağı göstəriciyə malik olması və sair problemlər

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafa nail olmaq və bu sahədə mövcud problemləri aradan qaldırmaq,ayrı-ayrı sahələrin inkişafını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər planı hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi, istehsalda müasir texnologiyaların istifadəsinə şərait yaradılması və intensiv metodların istehsala tətbiqinin stimullaşdırılması,bazara çıxarılan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması,maliyyə bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi,qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə güzəştli kreditlərin verilməsi kimi mühüm tədbirlər qeyri-neft sektorunda mövcud problemlərin həll olunmasında mühüm rol oynayır. Qeyd edilən bu tədbirlər planlı şəkildə dövlətin köməyilə həyata keçirilməlidir.

Kimya sənayesi ölkə iqtisadiyyatının ənənəvi qeyri-neft sahəsidir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində bu sahə xüsusi perspektivə malikdir. Bu sahənin inkişafı üçün müəssisələr modernləşdirilməli, yeni texnologiyaların tətbiqinə diqqət ayrılmalı, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına üstünlük verilməlidir. Kimya sənayesində davamlı inkişafı təmin etmək üçün kimya sənayesinin sahə və ərazi strukturu, həmçinin bu sahədə istehsal olunan məhsulların çeşidi təkmilləşdirilməlidir. Mövcud fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələri yeni texnoloji avadanlıqlarla yenidən qurulmalı və fəaliyyətləri genişləndirilməli, kənd təsərrüfatının aqrokimyəvi maddələrlə təchiz olunmasında yerli istehsal genişləndirilməli, kimyəvi məhsulların emalının son məhsulun optimal alınma səviyyəsinə qədər dərinləşdirilməsinə, o cümlədən neftin ilkin və təkrar emalına nail olunmalıdır.

Qeyri-neft sənayesinin əsas sahələrindən biri olan maşınqayırma sənayesində də bu sahənin inkişafı istiqamətində kompleks tədbirlər görülməlidir. Mövcud maşınqayırma müəssisələrinin müasir texnologiyalarla təmin edilməsi, bu sahədə müasir sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma qaydalarının və ekoloji standartların tətbiq edilməsi, elmi-texniki potensialdan istifadənin səmərəliliyinin təşkil edilməsi və s. bu sahədə görülməli əhəmiyyətli tədbirlərdəndir.

Metallurgiya qeyri-neft sektorunda perspektivli bir sahə hesab olunur. Metallurgiya müəssisələrində dəmir filizi hasilatından polad istehsalına qədər mərhələləri əhatə edən müasir istehsal kompleksinin yaradılması, ölkədə alüminiumdan, digər əlvan metallardan və onların qırıntılarından son məhsul istehsalının genişləndirilməsi, rəqabətqabiliyyətli və ixrac oluna bilən metallurgiya sənayesi məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması, yeni yataqların öyrənilməsi, tədqiqi, kəşfiyyatı və işlənməsi bu sahədə yüksək iqtisadi artımı təmin edər.

Qeyri-neft sektorunda olduqca perspektivli sahə hesab edilən, lakin hal hazırda inkişaf baxımından geri qalmış sahələrdən biri yüngül sənayedir. Ölkədə işsizlik səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olacaq bu sahənin inkişaf etməsi üçün kifayət qədər potensial imkanlar mövcuddur. Bunun üçün yerli xammala ((pambıq, yun, ipək, gön-dəri) əsaslanan ixracyönümlü məhsul istehsal

edən mövcud sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, geyim və digər geniş istehlak mallarının istehsalının genişləndirilməsi və onların keyfiyyətinin artırılması istiqamətində müasir texnologiyaya əsaslanan investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin stimullaşdırılması, əl ilə toxunan xalçaların istehsalının genişləndirilməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi əhəmiyyətli tədbirlərdən hesab edilir və bütün bunlar əsasında yüngül sənayenin yüksək inkişaf tempinə nail olmaq olar.

Bugün aqrar sektorun davamlı inkişafı Azərbaycan üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Çünki, ölkə əhalisinin əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsində və əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində bu sahənin rolu danılmazdır. Müasir mərhələdə dövlət bu sahənin inkişafına nail olmaq üçün mühüm tədbirlər görməkdədir. Belə ki, bu sektora subsidiyaların, vergi güzəştlərinin və güzəştli kreditlərin verilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə, aqrolizinq və aqroservis xidmətləri şərtlərinin asanlaşdırılmasına çalışır. Çünki, fermerlər hər hansı bir texnika və texnologiyanın əldə edilməsində maliyyə imkansızlığı yaşayırlar və bu da məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir. Bunun üçün dövlət bu sektorun intensiv və səmərəli inkişafının stimullaşdırılması üçün fermerlərə dövlət dəstəyi verməyə, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalını stimullaşdırmağa, torpaq bazarını təkmilləşdirməyə, bu sahədə vergi siyasətinin daha yumşaldıcı və stimullaşdırıcı xarakter daşmasına çalışır.

Turizm qeyri-neft sektorunun inkişafında olduqca perspektivli sahə sayılır. Bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılması olduqca əhəmiyyətli hesab edilir. Dövlət bu sahənin inkişafındakı çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün ölkədə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü layihələrin işlənilməsi və reallaşdırılmasına, bu sahədə cəlbedici investisiya və biznes mühitini formalaşdırmağa, dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətini artırmağa, ölkənin bütün regionlarında turizm fəaliyyətinin stimullaşdırmağa, turizm sahəsinə yerli və xarici investisiyaların cəlbinə, turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsinə, yeni

turizm marşrutlarının yaradılmasına, Azərbaycanın milli-tarixi, mədəni və mənəvi irsinin, milli adət-ənənələrin dünyada layiqincə təbliğinə, turizmin inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və s. çalışır.

Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçid və onun qurulması, “Elektron hökumət”in formalaşdırılması və intellektual potensialın inkişafı sayəsində sosial-iqtisadi inkişafın yüksəldilməsi aktual məsələ hesab edilir. Belə ki, İKT sektorunun inkişafı ölkədə neft və qaz sənayesindən sonra ikinci prioritet sahə kimi müəyyən edilib. İKT-nin 2014-2017-ci illərdə inkişaf strategiyasının əsasını “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”ya uyğun olaraq ölkədə demokratik inkişafı təmin etmək, qlobal informasiya fəzasına inteqrasiyanı genişləndirilmək üçün İKT-dən geniş istifadə etmək təşkil edir.

Səmərəli, şəffaf və nəzarət oluna bilən dövlət idarəetməsi və yerli özünü idarəetmənin həyata keçirilməsi üçün “Elektron hökumət”in yaradılması, inkişaf etmiş informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması, ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və “Elektron hökumət” infrastrukturunun baza komponentlərinin yaradılması, ölkənin ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası, milli telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması, kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi əsasında innovasiya proseslərinin və yüksək elmi texnoloji sıçrayışın gerçəkləşməsi, milli proqram vasitələrinin yaradılması və s. bu strategiyanın əsas məqsədləri kimi müəyyən edilib.

İKT sektorunda istehsal yönümlü fəaliyyətin stimullaşdırılmasını və innovasiyaların geniş tətbiqini təmin etmək, bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlbinə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında” Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 noyabr tarixli 27 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. 2013-cü ildə ilk milli telekommunikasiya peyki orbitə çıxarılmışdı.

Yekun olaraq demək olar ki, Azərbaycan bugün iqtisadi müstəqilliyini qoruya bilmək, iqtisadiyyatının davamlılığını təmin etmək, dünyaya bazarına səmərəli inteqrasiya olunmaq üçün iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə, sənayedə struktur dəyişikliklərinə, regionların və sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsinə, qeyri-neft ixracının artırılmasına və qeyri-neft sektorundakı mövcud problemləri səmərəli şəkildə aradan qaldırmaqla qeyri-neft sektorunun yüksək inkişafına nail olmağa çalışır, bu istiqamətdə ciddi addımlar atır.

III Fəsil. Azərbaycan qeyri-neft sənayesinin inkişafı istiqamətləri və perspektivləri

3.1. Hökumətin sənaye siyasəti və qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetlərinin müəyyən edilməsi

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlığının və davamlılığının təmin olunması üçün onda əhəmiyyətli kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılması zəruridir. Belə ki, müasir iqtisadi şəraitdə ölkə iqtisadiyyatında rəqabətqabiliyyətli, yüksək texnoloji standartlara cavab verən məhsul istehsalının mövcudluğu əhəmiyyətli məsələ hesab edilir. Milli iqtisadiyyatda, o cümlədən milli sənayedə daxili və xarici rəqabətə davamlı istehsal sahələrinin yaradılması və inkişafı istər hökumətin, istərsə də aşağı idarəetmə həlqələrinin ən mühüm vəzifələrindən biridir.

Müasir mərhələdə milli sənayenin inkişafının sürətləndirilməsi onun rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsindən asılıdır. Ona görə də milli sənayenin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi dövlətin iqtisadi strategiyasının, o cümlədən sənaye siyasətinin mərkəzi xəttini təşkil etməlidir. Hökumət iqtisadi artımı sürətləndirmək və istehsalın yüksək artım tempinə nail olmaq üçün məqsədyönlü şəkildə stimullaşdırıcı tədbirlərdən istifadə edir. Hökumətin sənaye siyasəti də məhz belə tədbirlərdən biridir. Sənaye siyasətində dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə üsulu olub, məqsədi ölkədə iqtisadi artımı və əhalinin yüksək rifah səviyyəsini təmin etməyə yönəlmiş kompleks tədbirlər başa düşülür. Geniş şəkildə desək, sənaye siyasəti ölkənin resurs potensialından səmərəli şəkildə istifadə etmək məqsədilə onun iqtisadiyyatın sahələri arasında və sahələr daxilində bölgüsünə və təkrar bölgüsünə istiqamətlənmiş, ölkədə iqtisadi artım bazasının yaradılması, inkişafı və keyfiyyətə yeniləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiya olunan rəqabət qabiliyyətli strukturunun formalaşdırılması üçün görülən məqsədə uyğun və kompleks tədbirlər sistemidir. Sənaye siyasəti müasir tipli modern dövlətin atributudur və burada subyekt rolunu dövlət oynayır.

Sənaye siyasəti istənilən dövlətdə müəyyən tarixi mərhələdə qaçılmaz olub, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və sənayesinin yenidən qurulması üçün dövlətin köməyini və müdaxiləsini tələb edir. Azərbaycanda da bu siyasət həyata

keçirilməkdədir. İndiki şəraitdə Azərbaycanda bu siyasətin aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab olunur:

- Orta illik müddətə yönəlməlidir, yəni çox da uzun müddətli olmamalıdır
- Sənayenin inkişafında emal sənayesinin inkişafı ön planda olmalı, xüsusilə özəl biznesin inkişafı yönümlü olmalıdır
- İnfrastrukturun inkişafına yönəldilməlidir
- İntestisiyaları stimullaşdıran olmalıdır
- İqtisadiyyatımızın rəqabətqabiliyyətini artırmalıdır
- İqtisadiyyatımızı dünya iqtisadiyyatına qovuşduran, inteqrasiya etməsinə təkan verən olmalıdır

Sənaye siyasəti işlənilib hazırlanmazdan əvvəl ölkə iqtisadiyyatının və onun aparıcı sahələrinin mövcud vəziyyəti araşdırılır, onun inkişaf potensialı qiymətləndirilir, ayrı-ayrı sahələrin yerli, regional və qlobal beynəlxalq bazarlarda rəqabət üstünlükləri müəyyənləşdirilir. Bununla yanaşı sənaye siyasətinin işlənməsində xarici ölkələrin bu sahədəki müvafiq təcrübəsi dərinlən öyrənilir və qiymətləndirilir. Lakin sənaye siyasəti işlənilib hazırlanarkən xarici ölkələrin təcrübələri nəzərə alınmaqla yanaşı, bu siyasətin ölkənin milli meyarları və milli mənafeşi baxımından dəyərləndirilməsi aparılmalıdır.

Müasir inkişaf mərhələsində hökumətin sənaye siyasətinin istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Hökumət iqtisadi fəaliyyətini özəlləşdirmə, iqtisadi islahatlar və struktur dəyişiklikləri istiqamətində təşkil edir;
- Həm hasilat sənaye sahəsində, həm də emal sənaye sahəsində kiçik, daha çevik manevr etmə qabiliyyətinə malik olan müəssisələrin sayının artırır, sənayedə kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirir.
- Sənaye kompleksinin inkişafını təmin edə biləcək yeni, daha mütərəqqi və stimullaşdırıcı vergi, kredit, qanunverçilik siyasətinin həyata keçirir;
- Sənaye kompleksinin texnoloji və elmi – texniki cəhətdən yeniləşməsini təmin edə biləcək gömrük və xarici ticarət siyasətini həyata keçirir;

- Daxili bazarın qorunmasını təmin edəcək gömrük və xarici ticarət siyasətinin həyata keçirir;
- Xarici investisiyaların ölkə sənayesinə cəlb edilməsini stimullaşdırır.

Dünya ölkələrinin təcrübələrinə əsasən deyək ki, müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı ölkələr fərqli sənaye siyasətlərini həyata keçirib və sənaye siyasətinin 3 modeli formalaşmışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. İdxalı əvəzləmə modeli
2. İnnovasiya modeli
3. İxracçı sənaye siyasəti modeli

Hər bir sənaye siyasəti modelinin öz fərqli xüsusiyyəti, yəni üstünlükləri və çatışmazlıqları var. Bu sənaye siyasətlərinin reallaşdırılması o zaman uğurlu olur ki, hər bir modelin üstünlüklərindən istifadə edilir və arzuolunan nəticələrə nail olunur.

İdxalı əvəzləmə sənaye siyasəti modeli ölkədə milli istehsalın inkişafı əsasında daxili bazarın tələblərinin təmin edilməsi strategiyasına əsaslanır. Bu siyasəti seçmiş ölkələr proteksionist (himayəçilik) siyasətini həyata keçirir və milli valyuta kursunun sabit saxlanmasına çalışırlar. Bu modelin əsas məqsədi tədiyyə balansının strukturunu yaxşılaşdırmağa, daxili tələbin ödənilməsinə və məşğulluğu təmin etməyə yönəlib. Təcrübə kimi, Çin və Koreyanı göstərə bilərik ki, 20-ci əsrin 80-ci illərində bu modelə üstünlük vermişlər.

Sənaye siyasətinin bir digər modeli innovasiya modelidir ki, bu modelin tətbiq edilməsində əsas məqsəd ölkəni yüksək texnologiyalı və kapitaltutumlu istehsallar əsasında inkişaf etdirməklə, onu texnoloji və ictimai inkişafın ən yeni meyhlərinə yaxınlaşdırmaqdır. Bu model elmi-texniki potensialın inkişafına imkan verir, təhsilin inkişafını stimullaşdırır, daxili tələbin ödənilməsinə təmin edir, iqtisadiyyatı yüksək əlavə dəyərli məhsullar istehsalına istiqamətləndirir, ölkənin beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətinin artmasına şərait yaradır.

İxracçı sənaye siyasəti modelinin xarakterik xüsusiyyəti isə ixrac üçün nəzərdə tutulan məhsullar istehsalının hərtərəfli həvəsləndirilməsi tədbirlərinin üstünlük təşkil etməsi, ixracçı rəqabət qabiliyyətli sahələrin inkişafı və dəstəklənməsidir.

Bu modelin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu modeli ölkənin güclü rəqabətqabiliyyətli sahələrinin inkişaf etdirilməsilə, bir tərəfdən ölkənin dünya təsərrüfatına inteqrasiya olunmasına, dünya bazarlarına və texnologiyalara çıxış əldə etməsinə, digər tərəfdən isə, ölkədə multiplikativ effekt hesabına digər sahələrin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaranmasına xidmət edir. Bu modeli tətbiq edərək iqtisadi inkişafa nail olan və uğur qazanan ölkələr var. Yaponiya, Cənubi Koreya, Malayziya, Tailand, Sinqapur və s. buna nümunə göstərilə bilər.

Hazırda Azərbaycanda da bu sənaye siyasəti modeli tətbiq olunur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülmüşdür. Hal hazırda Azərbaycan üçün bu modelin tətbiq edilməsi uğurlu bir addımdır. Çünki, hal-hazırda milli iqtisadiyyatın davamlı və tarazlı inkişafına nail ola bilmək üçün, ölkənin ixrac yönümlü rəqabətqabiliyyətli sahələri seçilib, inkişaf etdirilməli və dəstəklənməlidir. Məlum olduğu kimi, ölkənin uzun illər neft və neft məhsullarından asılılığı ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafına səbəb olub. Bu asılılığın aradan qaldırılması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, bu sektorda rəqabətə dözümlü, ixrac qabiliyyətli məhsul istehsalının təşkil edilməsi, ölkənin bu məhsullarla dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiya olunması həyata keçirilən uğurlu sənaye siyasəti nəticəsində mümkün ola bilər. Bu səbəbdən ölkəmizdə həyata keçirilən sənaye siyasəti, hər şeydən əvvəl milli sənayenin rəqabət strategiyasını özündə ehtiva etməlidir. Bu strategiya sayəsində Azərbaycan sənayesi qlobal bazar iqtisadiyyatında rəqabət mövqeyi qazana, həmçinin onu gələcəkdə də qoruyub saxlaya bilər. Bu strategiyanın hazırlanması zamanı beynəlxalq bazarlarda milli sənaye məhsullarının iştirakını şərtləndirəcək məşhur üç İ prinsipinə: investisiya, innovasiya, inteqrasiyaya - əsaslanmaq məqsəduyğun olar. Buna görə də ölkəmizdə həyata keçirilən sənaye siyasəti sənaye sahələrinin müasir vəziyyətini, ümumi iqtisadi inkişafda həmin sahələrin payını, onların mövcud potensialı və perspektiv inkişaf imkanlarını, regionlarımızda istehsal sahələrinin inkişaf tendensiyalarını nəzərə almaqla yanaşı, həmçinin müasir dünyanın inkişaf meylləri

və qloballaşmanın tələbləri nəzərə alınmaqla, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiyanın təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Bu sənaye siyasətinin əsas predmetini rəqabət qabiliyyətli və ixrac yönümlü malların istehsalı təşkil edir.

Hökumətin sənaye siyasəti və qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetləri müxtəlif dövlət proqramlarında, ilk növbədə “2002-2005-ci illərdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair proqramda”, 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən regional inkişaf proqramlarında, “2008-2015-ci illər üzrə ərzaq təhlükəsizliyi proqramı”nda, 2005-2025-ci illərdə neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyada, “2008-2015-ci illərdə yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafa dair proqram”da, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda, həmçinin Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf konsepsiyasında öz əksini tapıb.

“Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda müəyyən edilmiş əsas məqsədlər aşağıdakılardır.

- sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi;
- qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması;
- enerjidən səmərəli istifadə edən, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsi;
- elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi;
- yeni istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Bu proqram sənayenin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və gücləndirilməsi, sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin müxtəlif yollarla dəstəklənməsi, sənaye zonaları və klasterlərinin qurulması, kadr potensialının və elmi təminatın gücləndirilməsi və s. istiqamətlərdə həyata keçirilir. Bu proqramda maşınqayırma sənayesinin, xüsusən, neft maşınqayırmasının inkişafının diqqət mərkəzində saxlanması, bu sahədə istehsal olunun məhsulların daxili tələbatın ödənilməsində payının artırılması, ölkədə əsasən yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, mebel sənayesi, tikinti materiallarının istehsalı sahələrində istehsal həcmələrinin genişləndirilməsi ilə yanaşı, digər sahələrdə, o cümlədən kimya, metallurgiya, maşın və avadanlıq istehsalı, alternativ enerji qurğu və avadanlıqlarının istehsalı, müdafiə sənayesi

sahələrində yeni emal müəssisələrinin yaradılması, yüksək texnologiyaların tətbiqi ilə yeni istehsal sahələrinin fəaliyyətə başlaması prioritetlər sırasındadır. [2]

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında isə qeyd edilir ki, “Hazırkı mərhələdə qarşıda duran əsas vəzifə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini gələcək illərdə də qoruyub saxlamaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirməkdir. Bu konsepsiyada nəzərdə tutulur ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi qeyri-neft ixracının artımına səbəb olacaqdır. Qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiya fəaliyyətinin təşviqi və genişləndirilməsi ölkədə biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli zəmin yaradacaqdır”. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında məqsədyönlü şəkildə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Bu konsepsiyaya əsasən neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, aqrar sektorun inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, ticarət və xidmət fəaliyyəti növlərinin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, xarici ticarətin və investisiyaların strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritet istiqamətlər olaraq müəyyən edilmişdir. Azərbaycanda 2020-ci ilə kimi qarşıda duran əsas vəzifə kimi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini qoruyub saxlamaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirmək üçün köklü tədirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.[1]

Hökumət qeyd olunan sənədlərdə sənaye sahəsində, o cümlədən qeyri-neft sektorunda aşağıdakı prioritetləri müəyyənləşdirib:

- Kimya sənayesinin dəstəklənməsi, xüsusilə də kimyəvi xammal, material və hazır məhsulun idxalından asılılığının azaldılması;

- Maşınqayırma sənayesində istehsalın diversifikasiyasının genişləndirilməsi;
- Metallurgiya sənayesinin, o cümlədən alüminium və boru istehsalının müasir texnologiya əsasında bərpası və inkişafı, qara və əlvan metallurgiya, dəmir filizi, alunit istehsalının dəstəklənməsi, qara metallurgiyanın müasir standartlara və bazar tələblərinə uyğun son məhsullarının istehsalının təşkili, alminium və digər əlvan metallardan və onların qırıntılarından son məhsul istehsalının genişləndirilməsi;
- İnşaat materiallarının (gips, kafel, inşaat yapışqanları, sement və sement xammalı, bentonit) istehsalının genişləndirilməsi və qonşu ölkələrə ixracının stimullaşdırılması;
- Yeyinti məhsullarının (şərab, ət-süd məhsulları, qənnadı məmulatı, konservləşdirilmiş meyvə-tərəvəz məhsulları istehsalının) daxili istehsalının inkişaf etdirilməsi və ixracının stimullaşdırılması;
- Quşçuluq sənayesinin inkişafı;
- Yerli xammal (pambıq, iplik, gön-dəri, ipək) əsasında yüngül sənayenin, o cümlədən tikiş və toxuculuq, xalçaçılıq, ipəkçilik sənayesinin inkişafının dəstəklənməsi, geyim məhsullarının istehsalının genişləndirilməsi;
- Əl ilə toxunan xalçaların istehsalının genişləndirilməsi və s.

Göstərilənvə prioritet hesab edilən qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafına nail olunmasında müxtəlif istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Qeyri-neft sektorunda sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsində,daxili istehsalın inkişaf etdirilməsində kiçik və orta sənaye müəssisələrinin modernləşdirilməsi,yenidən qurulması vacib şərtidir. Bunun üçün bu sahəyə dövlət tərəfindən təkmilləşdirilmiş şəkildə investisiya yardımı mexanizmi hazırlanması və yerli və xarici investisiyaların bu sahələrə cəlbi,investorları stimullaşdırmaq üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması hökumətin bu sahədə görməli olduğu əsas tədbirlərdəndir.

Qeyri-neft sektorunda olduqca perspektivli hesab edilən sahələrdən biri yeyinti sənayesidir ki, hökumətin prioritet istiqamətləri sırasında məhz bu sahə durur. Hökumət yeyinti sənayesinin inkişafını təmin etmək, yeyinti məhsullarının daxili istehsalını inkişaf etdirmək üçün antidempinq siyasətini həyata keçirir.

Hökumətin müqayisəli üstünlüyə malik və dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli sənaye məhsullarının istehsalının təşkili, sənaye istehsalının texnoloji cəhətdən yenidən qurulması, güzəştli büdcə vəsaiti hesabına sahənin inkişafının dəstəklənməsi, sənaye klasterlərinin, sənaye şəhərciklərinin, biznes-inkubatorların və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının dəstəklənməsi, ixrac yönümlü istehsal sahələrinin yaradılmasının təşviqi, dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan sənaye müəssisələrinin sağlamlaşdırılmasını və özəlləşdirilməsini, özəlləşdirmədən sonra müəssisələrin fəaliyyətinin hər yolla dəstəklənməsi, hər sahədə ixtisaslı kadrların hazırlanmasını və onların elmi potensialından səmərəli istifadə etmək üçün və s. bir sıra əhəmiyyətli tədbirləri nəzərdə tutur.

Ölkədə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin və islahatların davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin dərin təhlili və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı il 16 mart tarixində “ milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında sərəncam imzalayıb. Yol xəritəsində nəzərdə tutulmuş əsas məqsədlər aşağıdakılardan ibarət olacaqdır:

- gəlir səviyyəsini və məşğulluğu artırmaq
- iqtisadiyyatı qeyri-neft sahələri istiqamətində diversifikasiya etmək
- bütün iqtisadiyyatda səmərəliliyi və rəqabətliliyi artırmaq
- cari hesab balansını davamlı şəkildə yaxşılaşdırmaq

Yol xəritəsinin əsas ikiqat missiyası aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilib:

- İxrac sektorlarında rəqabətlik və Birbaşa Xarici İnvestisiyalar
- Daxili bazarlarda səmərəliliyin artırılması və idxalın yerli istehsalla əvəzlənməsi

Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm bir hissəsini təşkil edən 8 prioritet sektora “Strateji Yol xəritəsi”ndə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir:

- 4 istehsal sektoru: neftqaz, kənd təsərrüfatı, istehlak malları istehsalı, ağır sənaye və maşınqayırma
 - 2 xidmət sektoru: ixtisaslaşmış turizm, logistika və ticarət
 - 2 sosial sektor: uyğun qiymətə mənzillər və kompleks məsələ kimi peşə təlimləri
- [5]

Ümumiləşdirərək, bu nəticəyə gələ bilərik ki, sənaye müəssisələrinin müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması, onların modernləşdirilməsi, yerli resurs və xammalla işləyən, ixracqabiliyyətli məhsullar istehsal edən sənaye komplekslərinin yaradılması, rəqabətə davamlı sənaye istehsalının genişləndirilməsi qeyri-neft sənayesinin əsas inkişaf prioritetləri hesab edilir və bu prioritetlər istər hökumətin sənaye siyasətində, istərsə də digər sənədlərdə öz əksini tapmaqdadır.

3.2 Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi hökumətin Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi siyasətin əsas prioriteti hesab edilir. Bu sektorda həyata keçirilən şaxələndirmə (diversifikasiya) tədbirləri, əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və yaxşılaşdırılması, rəqabətqabiliyyətli alt-sahələrinin müəyyənləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, eləcə də xarici ticarətin strukturunun və dəyişmə dinamikası istiqamətində aparılan təhlillər göstərir ki, son illərdə ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən islahatlar və düşünülmüş iqtisadi siyasət nəticəsində qeyri-neft sənayesinin inkişafı və onun ixracının genişləndirilməsi sahəsində ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu inkişafın

davamlılığını təmin etmək, dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya prosesində ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq və ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına uyğun olaraq qeyri-neft sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsinə nail olmaq üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində hökumət müxtəlif istiqamətlərdə iqtisadi siyasət həyata keçirir. Hökumətin diversifikasiya (şaxələndirmə) siyasəti onun iqtisadi siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən hesab edilə bilər. Diversifikasiya siyasəti təbii resursların mövcudluğu və iqtisadiyyatı bunun nəticəsində inkişaf edən ölkələrdə qeyri-resurs sahələrinin üstün inkişafı sayəsində iqtisadi inkişafın bir mənbədən asılılığının aradan qaldırılması üçün həyata keçirilir. İqtisadi diversifikasiyanın əsas hədəfi olaraq uzunmüddətli perspektivdə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Hökumət isə bu hədəfə ixrac yönümlü və yüksək əlavə dəyərə malik mürəkkəb texnoloji istehsal, qabaqcıl innovasiyalara, xidmət sektorunun dominantlığına əsaslanan iqtisadiyyata keçidlə nail olmaqla çalışır.

Müxtəlif ölkələrin təcrübəsinə əsasən demək olar ki, adətən hökumətin diversifikasiya siyasəti, bu siyasətlə bağlı qərar və mexanizmlər milli iqtisadiyyatla bağlı hazırlanan davamlı inkişaf strategiyasında, həmin strategiyanın reallaşdırılması məqsədilə gerçəkləşdirilən sahə və regional inkişaf proqramlarında əks etdirilir.

Məlum olduğu kimi, 1994 sentyabrın 20-də bağlanmış Əsrin müqaviləsindən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında dönüş yarandı və böyük işlərə başlandı. Hökumət isə 2000-ci illərdən ortalarından başlayaraq iqtisadi diversifikasiyaya yönəlik çoxsaylı qanunlar, strategiyalar və proqramlar hazırlamağa başladı. Çünki bu dövr ölkə və onun sonrakı inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə ki, ölkəyə böyük neft pullarının daxil olması digər qeyri-neft sahələrinin inkişafına da kifayət qədər investisiya ayırmaq şansı yaratdı.

Bu istiqamətdə hökumət iqtisadi diversifikasiyanı hədəfləyən çoxsaylı qanunlar qəbul etdi. Bu qanunlardan bəziləri, məsələn, kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi, maliyyə-sənaye qrupları, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, kənd təsərrüfatı

məhsulları istehsalçılara müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqda qanunlar ümumi iqtisadi səviyyədə iqtisadi şaxələnmənin təməlini yaratmaq üçün önəmli sayıla bilər. Bəzi qanunlar isə hökumətin diversifikasiya hədəfi olaraq seçdiyi konkret sektorların inkişafına yönəlib. Belə qanunlara nümunə olaraq turizm, toxumçuluq, taxılçılıq, pambıqçılıq, üzümçülük, çayçılıq və s. istiqamətlər üzrə qəbul edilən qanunları göstərmək olar.

Azərbaycanda iqtisadi diversifikasiyanı hədəfləyən əsas proqram və strategiyaları müxtəlif istiqamətlər üzrə təsnifləşdirmək mümkündür. İlk olaraq davamlı iqtisadi inkişaf sayəsində ümumi iqtisadi səviyyədə diversifikasiyanı təmin etməyə yönəlik proqramları göstərə bilərik.

“Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər üzrə)” yeni texnologiyaların tətbiqi sayəsində kimya sənayesinin dəstəklənməsini, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi vasitəsilə ixracın stimullaşdırılmasını, bölgələrdə aqroservislərin və maliyyə-kredit strukturlarının şəbəkəsinin genişləndirilməsini hədəfə almışdı. [7]

“Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya (2005-2025-ci illər üzrə)” neft-qaz gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik-orta sahibkarlığın, insan kapitalının və infrastrukturun inkişafını, iqtisadiyyatın intellektual və texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. [20]

“Yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı (2008-2015-ci illər üzrə)” qeyri-neft sektorunun inkişafını əsas hədəf kimi müəyyən edib. Bu proqrama görə, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına energetika sektorunun, aqrar sektorun və turizmin inkişafı iqtisadi diversifikasiyanın dərinləşdirilməsi üçün əsas sektorlardır. [11]

Regional inkişaf sayəsində iqtisadi diversifikasiyanı təmin etməyə yönəlik proqramlara son illər 3 dəfə qəbul olunmuş regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarını göstərə bilərik. Həmin sənədlər 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illəri əhatə edir. Bu proqramlarda hökumət aqrar sektoru, yüngül sənayeni, kimya sənayesini, qara və əlvan metallurgiyanı, tikinti materialları

istehsalını, dərman bitkilərinin tədarüku, tütünçülüyu və turizmi iqtisadi diversifikasiya siyasətinin əsas sektorları olaraq müəyyənləşdirib.

Hökumət iqtisadiyyatın konkret sahələrinin inkişafı sayəsində iqtisadi diversifikasiyanı təmin etməyə yönəlik proqramlar da qəbul edib.

“Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı (2008—2015-ci illər üzrə)” bilavasitə kənd təsərrüfatının və aqrar sənayenin inkişafını hədəfə alıb. Sənədə görə, ölkədə ərzaq məhsulları istehsalının artırılması hökumət üçün başlıca prioritetlərdən biridir. [15]

“Turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı (2010 - 2014-cü illər üzrə)” Azərbaycanada turizmin ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf dayaqlarından birinə çevrilməsini hədəfə alıb. Proqrama əsasən, turizm və rekreasiya zonaları, həmçinin tarix-memarlıq ərəziləri üçün müvafiq infrastrukturun yaradılması, ekoloji və kənd turizm növlərinin inkişafı təşviq olunmalı, bu sahədə kiçik-orta sahibkarlıq təşviq edilməlidir. [6]

Qeyri-neft sektorunda idxalı əvəzləyən məhsul istehsalının genişləndirilməsi, qeyri-neft məhsullarının ixracının artırılması və qeyri-neft sektorunda ixracın diversifikasiyasının təmin olunması, ölkədə regional inkişafın təmin edilməsi, regionlar arasında tarazlı inkişafa nail olunması, İKT-nin və qabaqcıl istehsal texnologiyalarının tətbiqi sayəsində rəqabətə davamlı və yüksək texnoloji məhsulların istehsalı hökumət iqtisadi diversifikasiyaya nail olmaq üçün həyata keçirdiyi əsas istiqamətlərdən hesab olunur.

Ölkəmizin və onun regionlarının, xüsusilə qeyri-neft sektorunda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün kifayət qədər potensial imkanları vardır. Yaxın son illərdə hökumət sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən, sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks siyasət tədbirləri həyata keçirməkdədir. Bu sahədə aparılan təhlillərə əsasən deyə bilərik ki, iqtisadi rayonlarımızda sahibkarlığın inkişafı sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsi və artırılması üçün biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dəstək verilməsi siyasəti davam etdirilməlidir. Məhz bu səbəblərdən biznes mühitinin daim yaxşılaşdırılması, bu

sahədə qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsi və bu yolla yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi dövlətin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas prioritetlərindəndir. Bu sahədə həyata keçirilən dövlət siyasəti sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasına, o cümlədən dövlət-sahibkar mühitinin yaxşılaşdırılmasına, dövlətin bu sahədəki himayəsinin gücləndirilməsi və təkmilləşdirilməsinə, iqtisadiyyatın müasir tələblərinə uyğun təsisatların yaradılmasına və onların səmərəli fəaliyyətinin təmininə yönəldilib.

1992-ci ildə ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını dəstəkləmək, onlara uzunmüddətli güzəştli kredit resursları təqdim məqsədi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF) yaradıldı. Lakin Fond yarandığı ilk illərdə öz fəaliyyətini maliyyə çatışmazlığı səbəbindən normal təşkil edə bilmirdi. Lakin prezidentin 27 avqust 2002-ci il tarixli fərmanı ilə Fondun yeni Əsasnaməsi təsdiq edildi və bundan sonra fondun fəaliyyəti canlanmağa başladı. Fondun başlıca məqsədi sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına və əhalinin işgüzarlıq fəaliyyətinin artırılmasına kömək göstərməkdən, onlara maliyyə dəstəyi verməkdən ibarətdir. SKMF-u hökumətin sosial-iqtisadi inkişafının prioritetlərinə uyğun sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrini maliyyələşdirmək, sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinin genişləndirilməsinə yardım etmək və ölkədə sahibkarlığın bazar infrastrukturalarının formalaşmasına və inkişafına kömək göstərmək kimi əsas funksiyalar icra edir.

Hazırda SKMF-un prioritet maliyyələşmə istiqamətləri kimi aşağıdakı sahələr çıxış edir:

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının intensiv istehsalı (xüsusilə də ətlik və südlük istiqamətli müasir cins iribuynuzlu heyvandarlıq komplekslərinin, damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması, ətlik və damazlıq istiqamətli müasir quşçuluq təsərrüfatlarının yaradılması, intensiv bağçılıq, tingçilik, tərəvəzçilik və toxumçuluq təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsi).

- Müasir texnologiyaların tətbiqi ilə meyvə və tərəvəz məhsullarının saxlanması üçün soyuducu anbar komplekslərinin yaradılması;
- Rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü yeyinti sənayesi məhsullarının istehsalı (xüsusilə də müasir meyvə və tərəvəz məhsullarının emalı müəssisələrinin yaradılması, müalicəvi, mineral və süfrə sularının mənbəyində qablaşdırılması üzrə müasir müəssisələrinin yaradılması və ya yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yenidən qurulması).
- Müasir tələblərə cavab verən çörək istehsalı müəssisələrinin yaradılması;
- Müasir tələblərə cavab verən texnologiyaların tətbiqi ilə digər sənaye məhsullarının istehsalı (qablaşdırma, yüngül sənaye və başqa sahələr); [27]

Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində həyata keçirilən dövlətin siyasəti müxtəlif istiqamətləri özündə birləşdirir. Bu istiqamətlərdən biri qeyri-neft sektorunda investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması ilə əlaqədardır. Müasir dövrdə qeyri-neft sektorunun inkişafına mane olan amillərdən biri ölkədə faiz dərəcələrinin yüksək olmasıdır. Maliyyələşmə mənbələrinin genişləndirilməsi və faiz dərəcələrinin aşağı salınması qeyri-neft sektorunun inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Hökumətin təsis etdiyi Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti, Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi kimi qurumlar qeyri-neft sektorunun, xüsusilə kənd təsərrüfatı və emal sənayesinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti (AİŞ) ölkə prezidentin 30 mart 2006-cı il tarixli “İnvestisiya Fəaliyyətinin Təşviqi üzrə Əlavə Tədbirlər haqqında” sərəncamı ilə yaradılıb. Şirkətin əsas məqsədi mövcud və yeni kommertiya müəssisələrinə yerli və xarici investorlar cəlb etməklə və öz vəsaiti hesabına müddətli investisiya qoyuluşları vasitəsilə Azərbaycan ərazisində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsidir. Bu məqsəd üçün AİŞ-i özünün başlıca investisiya prinsipləri kimi aşağıdakıları müəyyənləşdirib.

- Azərbaycan ərazisində səmərəli və effektiv fəaliyyət göstərən müəssisələrə sərmayə qoyuluşlarının edilməsi və ya digər investorlarla yeni müəssisələrin və birgə investisiya fondlarının təsis;
- Neft və qaz hasilatı və emalı sahələri istisna olmaqla iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun bütüm perspektivli sahələrinə investisiya qoyuluşları;
- Layihələrdə minoritar iştirak payının əldə edilməsi;
- İstehsal olunacaq məhsulların rəqabətədavamlığı və əsasən ixrac yönümlü və ya idxal əvəzləndirici olması;
- Layihədə minoritar iştirak payının əldə edilməsi;
- Korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiq edilməsi və investorların hüquqlarının qorunması;[27]

AİŞ ağır sənayeni, turizmi, alternativ enerji istehsalını, İT və telekommunikasiyaları, kənd təsərrüfatını, qida sənayesi və qablaşdırmanı, logistika və daşınmalarını özünün investisiya siyasəti üçün prioritet sektorlar olaraq bəyan edib.

2003-cü ildə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən İxracın və Investisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) təsis edilib. Fondun əsas missiyası yerli istehsalçılarla hökumət arasında əlaqənin yaradılmasıdır. AZPROMO-nun yaradılmasında əsas məqsəd kimi, ölkə iqtisadiyyatının həm sektor, həm də region baxımından tarazlı inkişafına nail olunması, ölkədə, xüsusilə də regionlarda, yoxsulluğun azaldılması strategiyası çərçivəsində yeni iş yerlərinin açılması üçün investisiyaların cəlb edilməsi, Azərbaycandan xaricə ixracatın təşviqi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Ölkənin investisiya imicinin yaxşılaşdırılması, marketinq, yerli və xarici investorlara müxtəlif xidmətlər, investorların cəlb edilməsi və onlarla danışıqların aparılması, investisiyalar və ixracat imkanları üzrə məlumat bazasının yaradılması, Azərbaycan biznesi üçün regional ticarət (ixrac) imkanlarının araşdırılması, ixraca yönəlmiş şirkətlərə məsləhət xidmətləri, bazar araşdırmaları, "Azərbaycanda istehsal olunub" ("Made in Azerbaijan") ticarət nişanının beynəlxalq səviyyədə təbliği və sair məsələlər AZPROMO-nun əsas fəaliyyət istiqamətlərinə daxildir. [27]

Hökumət İKT sahəsində sahibkarlığın inkişafı və onun maliyyə dəstəyi ilə təmin edilməsi, bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, yeni texnologiyaların yerli iqtisadiyyata inteqrasiyası, elmi tədqiqat işlərinin və eyni zamanda innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üzrə layihələri dəstəkləməkdən, yerli və xarici investorların maraqlarının stimullaşdırılmasını təmin etmək və birgə layihələrdə iştirak etmək məqsədilə İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunu yaratmışdır. Fond ölkə prezidentinin 2 aprel 2013-cü il tarixli fərmanı ilə yaradılmış və əsas vəzifələri aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

- İKT sahəsində istehsalyönümlü fəaliyyətin stimullaşdırılması, bu sahədə innovasiyaların tətbiqi;
- İKT sahəsində ixracyönümlü layihələrin iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək və bu qəbildən olan layihələrə maliyyə dəstəyi göstərmək, ehtiyac olduqda xarici investisiyalar cəlb etmək;
- İKT sahəsində fəaliyyət göstərən perspektivli və inkişaf etməkdə olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün Fondun vəsaiti hesabına güzəştli maliyyə resurslarından istifadə imkanını genişləndirmək;
- İKT sahəsində fəaliyyət göstərən yerli və xarici hüquqi şəxslər arasında istehsal və texnoloji əməkdaşlığın təmin edilməsi üçün investisiyalar cəlb etmək;
- İKT sahəsində yeni texnologiyaların yerli iqtisadiyyata inteqrasiyası, innovasiyaların təşviqi və stimullaşdırılma üzrə layihələri investisiya ilə təmin etmək; [27]

Qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyini yüksəltmək onun inkişafı sahəsində dövlət həyata keçirdiyi siyasətinin bir digər istiqamətidir. Məlumdur ki, qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinin aşağı olması bu sahənin məhsul və xidmətlərinin xarici rəqiblərlə rəqabət aparmaq imkanlarını və qabiliyyətini məhdudlaşdırır. Həmçinin, ölkədə qısa müddət ərzində iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni təmin edən rəqabət qabiliyyətli sahələri yaratmaq qeyri mümkündür. Məhz bu səbəbdən, ölkə iqtisadiyyatında iqtisadi

artımın dayanıqlılığını artıran sahələrin inkişaf etdirilməsi dövlət tərəfindən dəstəklənməlidir. Bu məqsədlə dövlət istehsalın səmərəliliyinin artırılması üçün müxtəlif məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirir. Bunlardan biri bu sahələrin ixtisaslı işçi qüvvəsi ilə təmin edilməsi,yəni ölkədə insan kapitalının formalaşdırılmasıdır. Ölkədə texniki-peşə təhsilli,o cümlədən ali təhsilli mütəxəssis gəncləri formalaşdırmaq üçün dövlət “Azərbaycan Respublikasında texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2007-2012-ci illər)” və "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" qəbul etmişdir.

3.3. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın güclənməsi şəraitində ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri

Dünyada iqtisadi inteqrasiya prosesi 2 istiqamətdə:beynəlxalq yaxınlaşma,regional yaxınlaşma şəklində baş verir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya BƏB-in milli təsərrüfatlar arasında müxtəlif səviyyələrdə həyat keçirilməsi olub,dövlətlərin təsərrüfat sistemlərinin iqtisadi cəhətdən birləşməsidir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya ölkələr arasında əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkətini, kapital və iş qüvvəsinin beynəlxalq hərəkətini şərtləndirir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesi əsas beş mərhələdən keçir:

- azad ticarət zonası;
- gömrük ittifaqı;
- ümumi bazar;
- iqtisadi ittifaq;
- iqtisadi və valyuta ittifaqı.

Qloballaşmanın dərinləşdiyi bir zaman kəsiyində dünya dövlətləri iqtisadi inteqrasiya yolu ilə öz istehsal güclərini, istehsalın səmərəliyini və bütün bunların nəticəsində isə əhalinin rifahını yüksəltməyə səy göstərirlər. Belə ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş ölkələrin, o cümlədən də, Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Çünki, müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı prosesində qarşıya çıxan problemlərin uğurlu həlli əhəmiyyətli dərəcədə ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin məqbul vasitələrlə genişləndirilməsi və inkişafı hesabına ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin edilməsindən asılıdır. Yəni müasir dövrdə dünyada baş vermiş köklü keyfiyyət dəyişiklikləri beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanı milli iqtisadi inkişafın zəruri şərtinə çevirib. Bunun nəticəsi olaraq ölkələr arasında iqtisadi sərhədlər silinir, bütün ölkələr eyni qanunlara tabe qlobal iqtisadi sistemə - dünya təsərrüfatı sistemə qoşulmağa can atır. Belə şəraitdə isə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və milli xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hər bir ölkə iqtisadi inkişafın səmərəliliyinə nail ola bilmək üçün öz iqtisadi siyasətini digər ölkələrin iqtisadi strategiyaları ilə uzlaşdırmağa çalışır. Ölkəmiz də dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya ola bilmək üçün bir tərəfdən milli iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmalı, daha mütərəqqi texnika və texnologiyaları, innovativ-elmi yenilikləri əldə etməli, digər tərəfdən də beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri reallaşdırmağa nail olmalıdır. Məhz bu səbəbdən respublikamızın xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir. Bu vəzifənin layiqli yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası özünün geniş iqtisadi potensialını hərəkətə gətirmək məqsədilə İEÖ-in qabaqcıl texnologiyalarını və maliyyə imkanlarını milli iqtisadiyyata cəlb edir, onlarla səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrini inkişaf etdirir. Xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxşahəli inkişafının təmin etmək

üçün böyük üstünlüklər verir. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi münasibətlərinin əsas xüsusiyyəti beynəlxalq, regional və yerli xarakterli iqtisadi təşkilatlara daxil olmaq və bununla da ictimai həyatın bütün sahələrində bu təşkilatlara inteqrasiya olunmaqdır.

Müstəqilliyimizi bərpa etdikdən Azərbaycan bunu bacardı. Hal hazırda Azərbaycan müxtəlif beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. İslam Konfransı Təşkilatı (İKT), İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (EKO), Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT), Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (keçmiş QATT) müşahidəçi statusunda, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB), Avropa Şurası bu təşkilatlar sırasındadır.

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına və çoxtərəfli ticarət sisteminə rəşional inteqrasiya olmaq, o cümlədən xarici ticarətin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, ÜTT-yə üzv olmaq istiqamətində də işlər aparılır. 1997-ci ildən ÜTT-də müşahidəçi statusu ilə təmsil olunan Azərbaycanın əsas hədəfi məhz bu qurumun tam hüquqlu üzvu olmaqdır. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyadan kənarda qalmaq istəməyən və bunu prioritetlərdən biri kimi qəbul edən Azərbaycan ÜTT-yə üzv olmaqla qlobal iqtisadi ailəyə daha çox inteqrasiya olunmaq niyyətindədir. Azərbaycanın bu təşkilata qoşulması ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını gücləndirəcək, ixrac potensialını artıracaq, ölkə daxilində rəqabəti gücləndirəcək və ən əsası ölkə iqtisadiyyatının davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təkan verəcəkdir. Başqa sözlə ÜTT-yə üzvlük məsələsinə ölkəmizin mühüm iqtisadi inkişaf amili kimi baxılır və problemlərin həllinə yanaşmalarda bu prizma aparıcı mövqedə dayanır. Bütövlükdə isə hesab edirik ki, ÜTT-yə üzvlük milli sahibkarlığın inkişafına təkan verməklə, milli iqtisadi sistemimizin və həmçinin milli qanunvericiliyin dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını sürətləndirəcək.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiyası üçün ölkədə real imkanlar mövcuddur və bu imkanlardan bacarıqla istifadə olunması ölkə qarşısında dayanan bir çox aktual sosial-iqtisadi problemlərin həllində mühüm rol oynamaqla yanaşı perspektivdə Azərbaycanın

dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasına çıxmasını təmin edə bilər. Azərbaycanın iqtisadi potensialı və iqtisadi inkişaf dinamikasının ətraflı təhlili, o cümlədən onun xarici əlaqələrinin öyrənilməsi göstərir ki, ölkəmizin dünya təsərrüfatı sistemində inteqrasiyasının güclənməsini şərtləndirən üstünlükləri kifayət qədərdir. Əlverişli coğrafi-nəqliyyat mövqeyi, xaricə intensiv əlaqələr yaratmaq imkanını asanlaşdıran inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsinin mövcudluğu, güclü təbii-iqtisadi potensialı, o cümlədən zəngin mineral-xammal ehtiyatları, məhsuldar torpaq sahələri, əlverişli təbii-iqlim şəraiti, böyük işçi qüvvəsinin mövcudluğu, bir sıra sahələrdə, xüsusi ilə enerji ehtiyatları üzrə güclü elmi potensial və ixtisaslı kadr ehtiyatlarının mövcudluğu, xarici investisiyaların cəlb olunması, onun təşviqi və qorunmasının geniş hüquqi bazasının yaradılması və həyata keçirilməsi üçün kompleks təşkilati idarəetmə işlərinin görülməsi, ölkədə xarici işgüzar dairələrlə birgə təsərrüfatçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin yaradılması, Azərbaycan Respublikasının artıq bir çox ölkələrlə dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrə dair müqavilələr bağlaması, bir sıra beynəlxalq müqavilə və sazişlərə qoşulması, bir neçə beynəlxalq və regional iqtisadi birliklərə daxil olması və sair amillər nümunə göstərilə bilər. Lakin aparılan təhlillər onu da göstərir ki, təəssüf ki, xarici iqtisadi əlaqələr sistemində baş verən bir sıra müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, mövcud üstünlüklərdən və imkanlardan kifayət qədər səmərəli istifadə olunmur. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafı, ölkənin gəlirlərinin böyük hissəsinin neft və neft məhsullarından formalaşması onu dünya bazarında baş verən global transformasiyalardan birbaşa asılı vəziyyətə salır. Bu da öz növbəsində ölkəyə daxil olan valyuta resurslarının azalmasına, bunun nəticəsi olaraq da qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişaf tempinə və onun ixrac potensialına mənfi təsir göstərir, qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrinin inkişafı üzrə layihələrin maliyyələşdirilməsini çətinləşdirir, qeyri-neft sektorunun ixrac təyinatlı mallarının dünya bazarlarına çıxışı məhdudlaşır və bununla da, ölkədə ixrac potensialının stimullaşdırılması üzrə ənənəvi dövlət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi zərurəti ortaya çıxır, ixracın stimullaşdırılması üzrə əlavə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin formalaşdırılması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi,

ixracın strukturunun genişləndirilməsi, ixracın strukturunun genişləndirilməsi prioritetlərinin yeni şərtlər daxilində müəyyənləşdirilməsi zərurəti yaranır.

Bu gün Azərbaycan neft istehsalçısı olan ölkələr kimi dünya bazarında neftin qiymətinin ucuzlaşması ilə çox əhəmiyyətli zərərə məruz qalmaqdadır. Neftin ucuzlaşması ilə dövlət büdcəsinin 75 %-nin neft sektoru hesabına formalaşması, ixracatının 97 %-dən çoxunu neft və neft məhsullarının hesabına təşkil edilməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün bir çox problemləri də öz yanında gətirməkdədir. İndiki şəraitdə ölkədə bu asılılığı azaltmaq və qlobalaşmanın təsirinə immuniteti artırmaq üçün qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etməklə, iqtisadiyyatın istehsal sahələrinin yüksək artım templərinə hazırlanmasını və qeyri-neft sektoru üzrə ixracın stimullaşdırılmasını təmin etmək üçün əhəmiyyətli tədbirlər görülür. Qeyri-neft sektorun ixrac potensialının təhlili və tənzimlənməsini araşdırarkən ölkə iqtisadiyyatının qlobal təsirlərdən etibarlı qorunmasının təşkil etmək üçün ilk növbədə ixrac yönümlü istehsal sahələrinin genişləndirilməsini, ixracın stimullaşdırılmasına sistemli yanaşmanın təmin olunmasını, bu sahədə sahibkarlıq subyektlərinin fəallığının artırılmasını, ayrı-ayrı qeyri-neft sektoru sahələrinin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsini təmin etmək üçün çoxlu sayda müvafiq işlər həyata keçirilir.

Hal-hazırda Azərbaycanın ixrac strategiyasında məqsəd davamlı iqtisadi təhlükəsizliyin və xarici siyasətin maddi bazasının möhkəmləndirilməsindən ibarətdir. İxrac strategiyasının qurulması zamanı karbohidrogen və qeyri-karbohidrogen ixracının optimal tarazlaşdırılması vacib şərt hesab edilir.

Əlbəttə ki, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına daha müvəffəqiyyətli və sabit inteqrasiyası üçün onun xarici ticarət dövriyyəsinin həcmnin artması ilə yanaşı, həm də rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının genişləndirilməsi ilə xarici ticarət dövriyyəsinin strukturunun diversifikasiya olunması lazımdır. Bu istiqamətdə qeyri-neft sektorunun tərkibində kənd təsərrüfatının payının artırılması vacibdir. Belə ki, Azərbaycanın zəngin təbii resursları və təbiətdən istifadədə güclü potensialı buna imkan verir. Bu resurs və potensialın hərəkətə gətirilməsi, ixractəyinatlı kiçik, orta və iri müəssisələrin yaradılması ixrac məhsullarının

çeşidinin sürətlə artırılmasına təkan verəcək, ixrac potensialının gücləndirilməsində çoxşaxəlilik amilini təmin edəcək. Fikrimizcə, Azərbaycanca yaxın 5-10 ildə ölkənin kənd təsərrüfatı və aqrar sektorunun ixrac həcmının dəfələrlə artırılması imkanları mövcuddur və bu yol Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının yüksəldilməsində ciddi perspektivə malik hesab olunur.

Qloballaşma şəraitində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından istifadənin daha səmərəli təşkili və yüksəldilməsi yollarından mühümlüyü ilə seçilən prioritetlərdən biri də Azərbaycanın valyuta ehtiyatlarından effektivli istifadənin təmin olunması, xarici kapitalın ölkəyə gətirilməsi və investisiyaların cəlbi proseslərində müasir iqtisadi tendensiyalara adekvat iqtisadi siyasət mexanizmlərinin dövriyyəyə buraxılması, ölkənin xaricə kapital ixrac etmək imkanlarının uzaq perspektivlər nəzərə alınmaqla və milli iqtisadi maraqlar qorunmaqla optimal modelləşdirilməsidir.

Son 10 ildə əmtəə ixracı 12,5 dəfə, xidmətlərin ixracı isə 10 dəfə artmışdır. Məlumdur ki, neft və neft məhsullarının ixracda yüksək paya malik olması bizim iqtisadiyyatın formalaşmış ənənəvi strukturu ilə bağlı məsələdir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, son illərdə ixracımızda neft sektorunun payı azalmağa başlamışdır. Məsələn, 2011-ci ildə neft sektorunun payı ixracda 95,3 %, 2012-ci ildə 94,1 % olmuşdur. Bu rəqəmin 2017-ci ildə isə 81 % həcmində olacağı gözlənilir. Fikrimizcə, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı bu istiqamətdə müsbət dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. [42]

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun və onun ixracının artması bir çox beynəlxalq qurumların hesabatlarında da yer almağa başlamışdır. Bu icmal təhlillərə əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycan enerji sektoru ilə yanaşı, iqtisadiyyatın digər sektorlarının diversifikasiyalaşdırılması sahəsində hiss olunan müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Sənaye ölkənin əsas inkişaf etmiş iqtisadiyyat sektoru kimi çıxış edir. Bu sektorda yanacaq-enerji kompleksi, kimya sənayesi, maşınqayırma, metallurgiya, yeyinti, yüngül və digər sənaye sahələri cəmlənmişdir. Kənd təsərrüfatında əsas istiqamətlər kimi taxıl istehsalı, heyvandarlıq, bitkiçilik, meyvə-

tərəvəz, pambıqçılıq, üzümçülük, tütün və s.adlarını çəkmək olar. Son 5 ildə xalis ixracda mal və xidmətlərin artımı müşahidə olunur.

2015-ci ildə ixrac edilmiş məhsulların ümumi dəyərində xam neft, neft məhsulları, təbii qaz, meyvə-tərəvəz, plastik kütlə, alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar, şəkər, kimya sənayesi məhsulları, bitki yağlarının xüsusi çəkisi üstünlük təşkil etmişdir. “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” inkişaf Konsepsiyasında 2020-ci ildə adambaşına düşən qeyri-neft ixracının həcmnin min dollara çatdırılması hədəf kimi götürülmüşdür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Mövzu ilə əlaqədar elmi-nəzəri və elmi-praktiki materiallara əsaslanan araşdırmadan aşağıdakı nəticələrə gəlmişik:

- Müstəqillik əldə etdikdən sonra neft sektorunun daxili və xarici investisiyalar hesabına inkişafı bu sektorun ölkə iqtisadiyyatında, onun ÜDM-də xüsusi çəkisinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına, o cümlədən müəyyən dərəcədə iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına da imkan yaratdı. Lakin milli iqtisadiyyatın ancaq xammal, yəni neft yönümlü inkişafı dünya təsərrüfatına inteqrasiya şəraitində məqbul hesab edilə bilməzdi. Müasir mərhələdə hökumətin qarşısında prioritet olaraq iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi (diversifikasiyası), onun neftdən asılılığının aradan qaldırılması, sənaye istehsalının müasir strukturunun formalaşdırılması, onun keyfiyyətə yeniləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, onun istiqamətlərinin müəyyən edilməsi kimi vəzifələr dayanır;
- Qloballaşma meylləri, dünya iqtisadiyyatının dinamik inkişaf tempi, dəyişən xarici mühitdə şəraitində risklərin mövcudluğu, ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin, iqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin edilməsi baxımından qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetini təşkil edir.
- Dövlət qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq üçün müxtəlif istiqamətlərdə tədbirlər görür. Qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetləri müxtəlif dövlət proqramlarında, ilk növbədə 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən regional inkişaf proqramlarında, “2008-2015-ci illər üzrə ərzaq təhlükəsizliyi proqramı”nda, neft və qaz gəlirlərinin 2005-2025-ci illərdə idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyada, “2008-2015-ci illərdə yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafa dair proqram”da, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda, həmçinin Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf konsepsiyasında, öz əksini tapıb. Ölkədə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin

və islahatların davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin dərin təhlili və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı il 16 mart tarixində “ milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında sərəncam imzalayıb.

Mövzu ilə əlaqədar gəldiyimiz nəticələrlə yanaşı ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə tövsiyyə xarakterli təkliflərdə irəli sürülmüşdür:

- Ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsi, onun rəqabətqabiliyyətinin artırılması, qeyri-neft sektorunda sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması, ölkədaxili bazarın qorunmasının stimullaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi və stimullaşdırılması üçün dövlətin dəstək mexanizmləri və qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir;
- Dövlətin iqtisadi siyasəti, o cümlədən, sənaye üzrə həyata keçirdiyi struktur siyasəti istehsalın texniki cəhətdən modernləşdirilməsinə, regionlararası təsərrüfat əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinə, regionlar arasında disproporsiyaların aradan qaldırılmasına və yeni sənaye komplekslərinin və sənaye klasterlərinin yaradılmasının stimullaşdırılmasına yönəldilməlidir;
- Ölkə əhalisinin yüksək sosial-iqtisadi inkişafına, həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq üçün iqtisadiyyatdakı struktur dəyişiklikləri, qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri dünyada baş verən iqtisadi inkişaf tendensiyalarına uyğunlaşdırılmalıdır;
- Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına daha müvəffəqiyyətli və sabit inteqrasiyası üçün onun xarici ticarət dövriyyəsinin həcmının artması ilə yanaşı, həm də rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının genişləndirilməsi üçün xarici ticarət dövriyyəsinin strukturu diversifikasiya olunmalıdır;

- İxrac sektorlarında rəqabətliyin, daxili bazarlarda səmərəliliyin artırılması və idxalın yerli istehsalla əvəzlənməsi, qeyri-neft sahələrinin şaxələndirilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir;
- Dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmaq üçün müəyyən etdiyi iqtisadi strategiyanın həyata keçirilməsində dünya ölkələrinin uğurlu təcrübələrindən istifadə edilməli, öyrənilmiş təcrübələr ölkənin milli dəyərləri və mənafeyi baxımından dəyərləndirməlidir.

Yaxın perspektivdə Azərbaycanda sənaye sahələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri aşağıdakılar ola bilər:

- Qeyri-neft sənayesinin elan edilmiş öncül inkişaf istiqamətləri üzrə elmi araşdırmaların və marketinq tədqiqatların fəallaşdırılması;
- Universitetlərin və sahə institutlarının elmi-texniki potensialının inkişaf etdirilməsi, universitet-sənaye əlaqələrinin gücləndirilməsi və dünya səviyyəsinə uyğun yüksək texnologiyaların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;
- Sənayenin və onun sahələrinin sahə, regional, texnoloji və təkrar istehsal quruluşunun yenidən qurulması və təkmilləşdirilməsi islahatlarının sürətləndirilməsi;
- Ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsi üçün elmtutumlu və rəqabət-qabiliyyətli məhsullar istehsalının genişləndirilməsi;
- Sənaye sahələri daxilində haqsız rəqabətin aradan qaldırılması və ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılmasının təmin edilməsi;
- Elmtutumlu və yüksək texnoloji istehsalların inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi siyasətinin davam etdirilməsi;
- Sənaye və texnologiya parklarının, sənaye klasterlərinin və sənaye məhəllələrinin formalaşdırılması işlərinin gücləndirilməsi və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
2. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
3. Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. Bakı, 2013
4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası. AR Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli, 2148 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunub. Bakı, 2007.
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il 16 mart tarixli “ Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” sərəncamı
6. Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-ci il 6 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
7. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı .(2002-2005-ci illər)Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 17 avqust tarixli, 753 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

8. Aslanzadə İ. A. Dövlət innovasiya siyasətinin formalaşdırılması və sənaye sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi problemləri. İ. e. d. dissertasiyasının Avtoreferatı. AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı, 2013.
9. Atakişiyev M.C. Azərbaycan 2020: milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri// Azərbaycanın vergi jurnalı, № 4, 2012. C135-146.
- 10.2014-cü ilin Azərbaycan Respublikasında “Sənaye ili” elan edilməsi haqqında AR Prezidentinin Sərəncamı, 10 yanvar 2014-cü il, Bakı
- 11.2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 15 sentyabr tarixli, 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
- 12.2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair tədbirlər planı. AR Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı №40, 8 fevral 2011-ci il, Bakı.
- 13.Əhmədov B.S. Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər / “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, № 2, 2010.
14. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, Azərneşr, 2003.
- 15.“Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı (2008—2015-ci illər üzrə)” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli,3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
16. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi (Monoqrafiya). Bakı, “Elm”, 2007.
- 17.H.Alahverdiyev, K.Qafarov, Ə.Əhmədov “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” Bakı – 2007
- 18.K. Aslanlı, Z. İsmayıl, R. Ağayev, A. Mehtiyev. İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi. Gəlirləri İzləmə İnstitutunun (ABŞ) dəstəyi ilə. Azad İqtisadiyyata Yardım İB. Bakı, 2013

- 19.M.M.Mehdiyev. Rəqabətqabiliyyətlik anlayışı və onun qiymətləndirilməsinin nəzəri metodoloji məsələləri// AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi Əsərlər, 4, 2013
- 20.Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
- 21.R. Həsənov İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Dərs vəsaiti. Bakı, “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2009
- 22.R. Quliyev, G. Seçkin. İqtisadi klasterlərin əsas xüsusiyyətləri // AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər. 2/2014
- 23.Sənaye məhəllələrinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 8 oktyabr 2014-cü il
- 24.Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 aprel tarixli 865 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
- 25.Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər (monoqrafiya). Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2009
- 26.Texnologiyalar parkı haqqında Nümunəvi Əsasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 15 may tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
- 27.Zöhrab İsmayıl, Azər Mehtiyev, Kənan Aslanlı,Rövşən Ağayev. İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi, Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi 2013
- 28.Андрианов В. Конкуренентоспособность России в мировой экономике // Мировая экономика и международные отношения. 7, 2000
- 29.Андрианов В. Конкуренентоспособность России в мировой экономике // Экономист.10. 1997
- 30.Воронов А.А. Конкуренция в XXI веке // Маркетинг. 2001
- 31.Дубинин С.К. Все дальше на «Дальний Запад». М.: Мысль, 1990

32. Емельянов С.В. США: международная конкурентоспособность национальной промышленности. 90-е годы XX века. М.: «Международные отношения», 2001
33. Кормнов Ю. Ориентация экономики на конкурентоспособность // Экономист, 1, 1997
34. Логинова В. А. Теоретические аспекты конкурентоспособности экономических систем. // Проблемы современной экономики, 2011, № 1 (29)
35. Новая индустриализация как условие формирования инновационной модели развития российской экономики. Научный доклад. Москва, 2013
36. Основы внешнеэкономических знаний / Под ред. И.П. Фаминского. М.: Международные отношения, 1994
37. Портер М. Е. Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость.. Пер. с английского. Москва, 2005
38. Портер М. Е. Международная конкуренция. — М.: «Международные отношения», 1993
39. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. М.: ИНФРА-М, 2000
40. Jon Wakeman-Linn, Paul Mathieu, Bret van Selm. Oil Funds and Revenue management in transition economies: The case of Azerbaijan and Kazakhstan. IMF, 2003.
41. Stijns J.T. Natural resource abundance and economic growth revisited. Development and Comparative Systems, 0103001, EconWPA, 2005.
42. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi. ARDSK. <http://www.stat.gov.az>.
43. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. <http://www.cbar.az>.
44. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin elektron səhifəsi www.stat.gov.az
45. ARDNŞ-nin rəsmi saytı– SOCAR. <http://socar.com>

РЕЗЮМЕ

Магистерская диссертация на тему «Направления развития не нефтяного сектора» состоит из введения, трех глав, заключения, рекомендации и библиографический список.

Введение часть диссертации посвящена актуальности темы, объекта и субъекта, целей и обязанностей исследований, информационная база, научные инновации и практическая значимость исследования.

В первой главе диссертации рассматриваются структура области экономики и факторы формирования. Показаны факторы формирования полевого структура промышленности и конструкция индустрии идентифицирован как конкурентоспособности национальной экономики.

Вторая глава посвящена динамики развития и анализа структуры Азербайджанской экономики и промышленности. В этой главе оценивается развитие статуса не нефтяного сектора. Существующие проблемы в не нефтяного сектора и пути их решения решительно. Исследованы существующие проблемы в не нефтяном секторе и определены путей их решения.

В последнем главе диссертации обсуждаются промышленная политика правительства и приоритеты развития не нефтяного сектора. В этой главе показаны направления экономической политики правительства в не нефтяном секторе. В контексте мировой интеграции, перспективы развития не нефтяного сектора также определяется в этой главе.

И, наконец, выводы и рекомендации, указанные в конце имеют теоретическую значимость на бумаге автором диссертации.

SUMMARY

Master dissertation on “The directions of developing the non-oil sector” consists of introduction, three chapters, conclusion, recommendation and list of literature used.

The introduction part of dissertation deals with topicality of the theme, object and subject, purposes and duties of research, information base, scientific innovation and practical importance of the research.

In the first chapter of the dissertation the area structure of the economy and the formation of the factors are discussed. The formation factors of the area structure of industry are showed and the structure of the industry is identified as the competitiveness of the national economy.

The second chapter is about the development dynamics and structure analysis of Azerbaijani economy and industry. In this chapter the status of the non-oil sector development is evaluated. The existing problems in the non-oil sector and ways of their solution are determined.

In the last chapter of the dissertation the industrial policy of the government and priorities of the non-oil sector development are discussed. This chapter illustrates the directions of the government's economic policy. In context of the world integration, the prospects of the non-oil sector development is also defined in this chapter.

Finally, conclusions and recommendations mentioned in the end are of theoretical importance on the paper by author of dissertation.

**Rəhim Arzu Kərim qızının “ Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi
istiqlamətləri” mövzusunda magistrdissertasiyasının**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Ölkənin milli iqtisadiyyatının dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi müasir mərhələdə vacib məsələlərdəndir.

SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqil Azərbaycan Respublikasının qarşısında mühüm vəzifələr dayanmışdı və o özünün yeni iqtisadi modelini işləyib hazırladı. Ölkənin zəngin neft-qaz yataqlarına sahib olması, həmçinin neft sektorunda əvvəlcədən qazanılmış təcrübə neft sektorunun Azərbaycan iqtisadiyyatında yüksək inkişafına səbəb oldu. Aparılmış uğurlu neft strategiyası iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına da zəmin yaratmışdır. Lakin iqtisadiyyatın yalnız bir istiqamətdə inkişafının, yəni neft amilindən asılılığını aradan qaldırmaq, dünya neft bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsindən iqtisadiyyatı siğortalaya bilmək üçün digər sahələrin, qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı indiki mərhələdə Azərbaycan üçün aktuallıq kəsb edən əsas məsələ çevrildi.

Dayanıqlı, rəqabətqabiliyyətli, dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya edə bilən və ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına uyğun olaraq qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və onun ixrac imkanlarının genişləndirilməsi hazırkı mərhələdə dövlətin qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələrindəndir və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetini təşkil edir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində hökumət müxtəlif istiqamətlərdə iqtisadi siyasət həyata keçirir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi (diversifikasiya), əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması, səmərəli vergi siyasəti, biznes mühitinin, özəl bölmənin yaxşılaşdırılması və s.

qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləridir.

Dissertasiya işində ölkə iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri və onun əhəmiyyəti, bu sektorda olan problemlər və onların həlli yolları öz əksini tapmış və qeyri-neft sektorunun müasir inkişaf vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın qeyri-neft sektorudur. Tədqiqatın predmeti isə müasir mərhələdə ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət və həmin iqtisadi siyasətin reallaşdırılması ilə bağlı iqtisadi münasibətlərdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və bu sahədə müvafiq elmi və praktik əhəmiyyətli təkliflərin işlənilməsi tədqiqatın məqsədidir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqatın qarşısında duran vəzifələrə ölkə iqtisadiyyatının mövcud strukturunun təhlili və onun formalaşması amillərinin müəyyən edilməsi, ölkənin qeyri-neft sektorunda mövcud problemlərin ortaya çıxarılması və onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, ölkənin qeyri-neft sektorunun dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya edə biləcək perspektivli sahələrinin müəyyən edilməsi və inkişafı üçün tövsiyələrin hazırlanması aiddir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin qeyri-neft sektorunu və bu sahənin inkişafını nəzərdə tutan qərar, sərəncam və göstərişləri, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin və Dövlət Gömtük Komitəsinin statistik və hesabat məlumatları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkə iqtisadiyyatının və sənayesinin müasir sahə strukturunun formalaşması amilləri müəyyən edilmişdir;

- Sənayenin strukturunun milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyində rolu müəyyən edilmişdir;
- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri işlənmişdir;
- Ölkənin qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı sahəsində mövcud problemlər müəyyən edilmiş və bunların həlli üçün konkret təkliflər işlənmişdir;
- Müasir dövrdə ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunmasının elmi və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmış, bu sahədə konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işində aparılmış təhlil və verilmiş tövsiyələrdən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında, habelə hökumətin iqtisadi siyasətinin işlənməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 8 cədvəl, 4 qrafikdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində iqtisadiyyatın və sənayenin sahə strukturunun müəyyənliyi və onların sahə strukturunun formalaşması amilləri müəyyənləşdirilmişdir. Sənayeni strukturu milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlilik amili kimi öyrənilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində Azərbaycan iqtisadiyyatının və sənayesinin mövcud vəziyyəti araşdırılmış, onların inkişaf dinamikasının və strukturunun təhlili aparılmış, qeyri-neft sektorunun inkişaf vəziyyəti qiymətləndirilmiş, qeyri-neft sektorunda mövcud problemlər ortaya çıxarılmış və onların həlli yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin sonuncu fəslində isə hökumətin sənaye siyasəti və qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetləri müəyyən edilmiş, qeyri-neft sektorunda hökumətin iqtisadi siyasətinin istiqamətləri göstərilmiş və dünyaya inteqrasiya şəraitində qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertant: Rəhimli Arzu Kərim q.

Elmi rəhbər: i.e.n., dos. A.S. Mehtiyev